

SACRIFICII RITUALE DE ANIMALE LA TRACO-GETO-DACI, DACII LIBERI ȘI DACO-ROMANI (SECOLELE XI Î. DE H.—III D. H.)

DE
VALERIU SÎRBU

În acest studiu ne ocupăm de sacrificiile rituale de animale, fenomen puțin cunoscut în ansamblul său, ce poate aduce noi contribuții la cunoașterea credințelor magico-religioase și mitologice ale traco-geto-dacilor și daco-romanilor. În prima parte a studiului se discută problemele pe care le implică aria lor de răspândire, contextele arheologice, starea scheletelor, speciile de animale, inventarul, cronologia, originea și semnificația lor, pentru ca în a doua parte să se prezinte catalogul descoperirilor (împărțit în patru secțiuni: A — prima epocă a fierului, B — a doua epocă a fierului (geto-daci), C — dacii liberi și D — daco-romani), anexele și ilustrația corespunzătoare. S-au avut în vedere toate categoriile de descoperiri din această perioadă, clasificate pe trei tipuri de contexte arheologice: a) necropole și morminte izolate. b) așezări și c) complexe din afara așezărilor, atât pentru a avea o viziune de ansamblu asupra fenomenului de sacrificare rituală a animalelor, cât și pentru a surprinde semnificațiile lui deosebite.

Informația de care am dispus a fost inegală valoric, atât în privința contextelor arheologice — unele din descoperiri sunt încă inedite sau incomplet publicate, cât și a expertizei zooarheologice, deoarece numai o parte din ele au beneficiat de analize de specialitate. Totuși, informația este destul de bogată și variată pentru o primă încercare de sinteză care să aibă în vedere fundamentarea, circumscrierea și sesizarea semnificațiilor fenomenului și să reflecte un anumit stadiu de cercetare a problemei. Procentul redus pe care îl ocupă ofrandele incinerate în economia studiului nostru probabil că nu reflectă o situație istorică reală, ci doar un stadiu de expertiză; ofrandele incinerate pot fi depistate cu certitudine numai de zooarheologi, pe când ofrandele neincinerate pot fi sesizate și de arheologi (dar un anumit procent de incertitudine asupra speciei trebuie avut în vedere și în acest caz).

De asemenea, va trebui să precizăm conținutul noțiunilor de sacrificiu, ofrandă și înhumare pentru a avea un limbaj comun într-un domeniu atât de complex și controversat. Noțiunea de sacrificiu — ca ritual de consacrare a ofrandei oferite — este cea mai cuprinzătoare, ea desemnând uciderea unui animal pentru a fi oferit — întreg sau parțial — zeilor, eroilor sau defuncților. După sacrificare animalul poate fi incinerat sau nu, iar acest fapt ne poate da unele indicații asupra destinației ofrandei. Sacrificiul se efectua de către preot, ca reprezentat al comunității, care-l însoțea cu cuvintele sacramentale. Dacă animalul este depus întreg, el poate fi considerat fie „însoțitor” al defunctului, fie ofrandă de carne — în funcție de prezența sau absența speciei respective din alimentația curentă și de atributele religioase și mitologice documentate și prin alte categorii de izvoare. Dacă sunt părți de animal este evident vorba de ofrandă de carne. De înhumare rituală poate fi vorba numai în cazul unor animale depuse întregi și în anumite contexte arheologice căci, altfel pot fi simple hoituri. Tot aici pot fi încadrate și unele cazuri deosebite de înhumare a capetelor de animale.

Sacrificarea, urmată de înhumarea, incinerarea sau consumarea rituală — în întregime sau parțială — a animalului este un fenomen larg răspândit în antichitate, fie că este vorba de populațiile „barbare” (traci, sciți, celți, germani etc.) sau de civilizațiile Orientului și lumea greco-romană. Informațiile scrise transmise de autorii antici, inscripțiile, iconografia și descoperirile arheologice sunt tot atâtea dovezi convingătoare; fenomenul este întâlnit și la populațiile „primitive” din diverse zone ale lumii studiate de antropologi și etnografi sau menționat de călători (M. Eliade 1965, 1981, 1986, J. G. Frazer 1980, J. Prieur 1988, *Gifts to the Gods* 1987). Apreciem că nu putem vorbi de morminte propriu-zise de animale, deoarece nicăieri în arealul traco-getic și daco-roman n-au fost descoperite numai necropole de animale (cum există, de exemplu în Egipt — de tauri, crocodili, ibiși — J. Prieur 1988, p. 42—44), ele fiind întotdeauna numai în necropole și morminte izolate umane sau în contexte nefunerare (așezări, complexe de cult etc.).

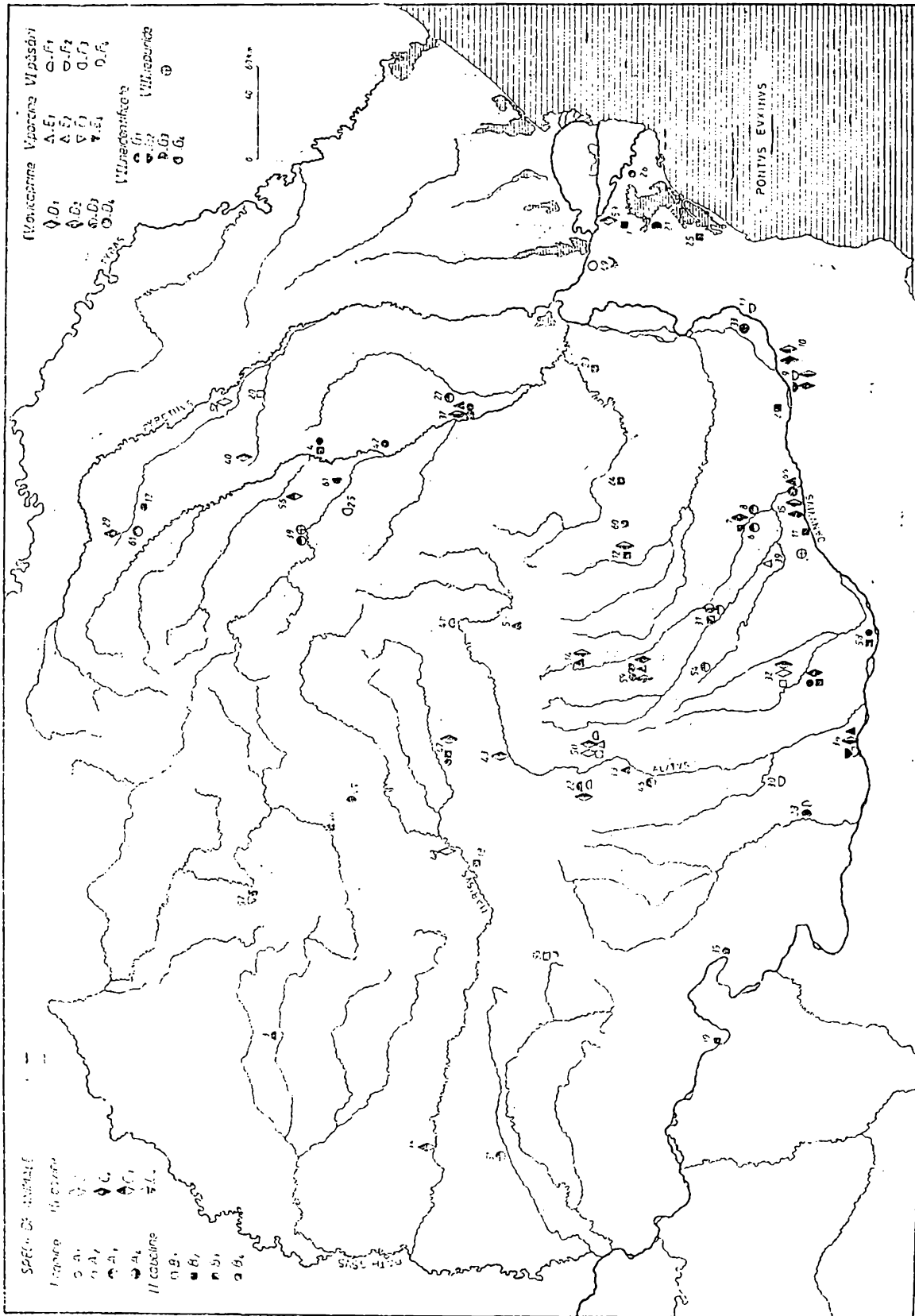


Fig. 1. Hartă cu răspândirea descoperirilor cu sacrificii de animale pe specii și secvențe arheologice: H = Hallstatt, L = La Tène, DL = Daci liberi, DR = Daco-romani; I = canine: A.1 = H; A.2 = L; A.3 = DL; A.4 = DR; II = cabaline: B.1 = H; B.2 = L; B.3 = DL; B.4 = DR; III = ovine: C.1 = H; C.2 = L; C.3 = DL; C.4 = DR; IV = porcine: D.1 = H; D.2 = L; D.3 = DL; D.4 = DR; V = porcine: E.1 = H; E.2 = L; E.3 = DL; E.4 = DR; VI = pasări: F.1 = H; F.2 = L; F.3 = DL; F.4 = DR; VII = neidentificate: G.1 = H; G.2 = L; G.3 = DL; G.4 = DR; VIII = iepuri: H.1 = H; H.2 = L; H.3 = DL; H.4 = DR.

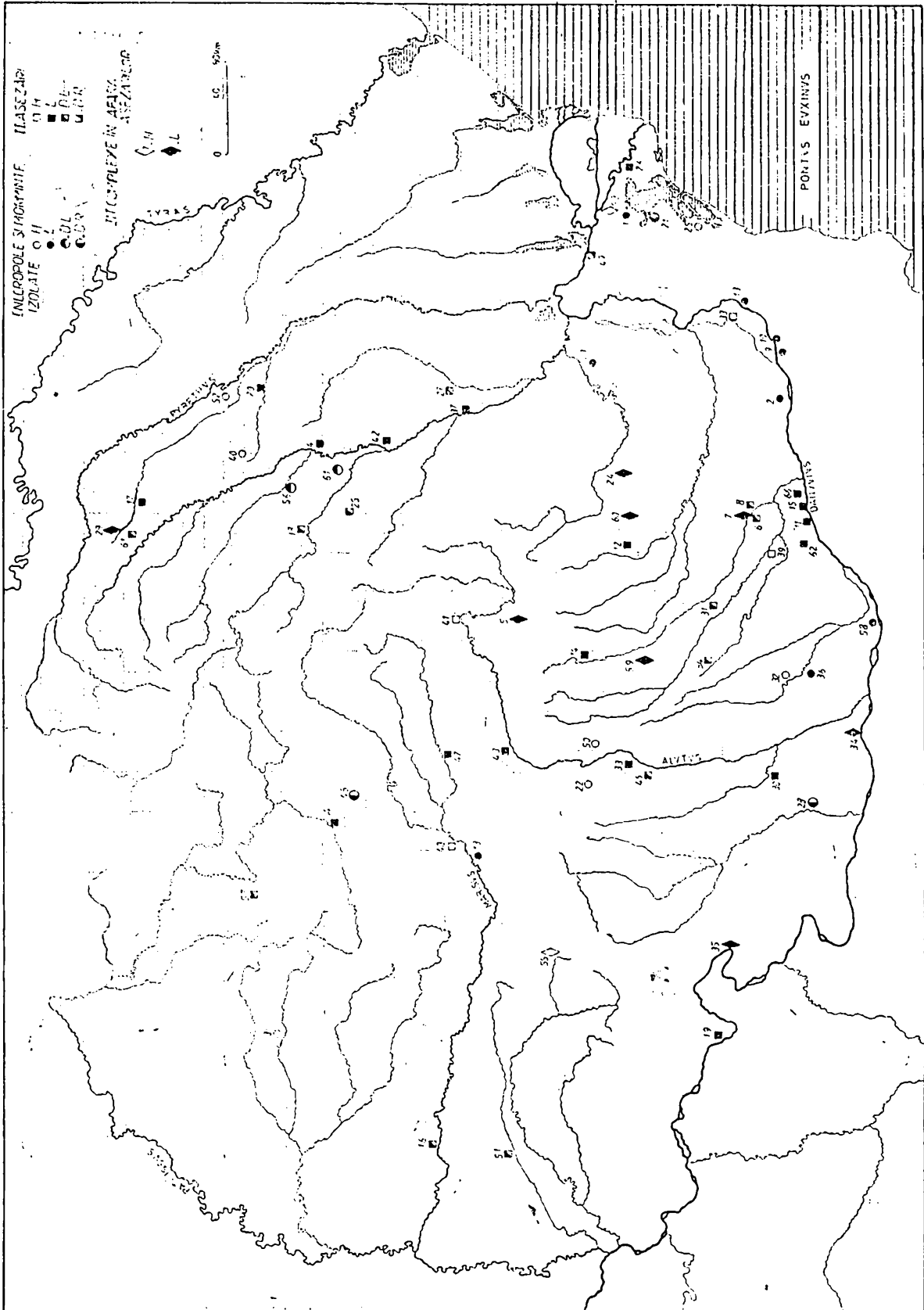


Fig. 2. Harta cu răspândirea descoperirilor de sacrificii de animale pe tipuri de complexe arheologice și pe secvențe cronologice : A.1 = H ; A.2 = L ; A.3 = DL ; A.4 = DR ; B.1 = H ; B.2 = L ; B.3 = DL ; B.4 = DR ; C.1 = H ; C.2 = L ; C.3 = DL ; C.4 = DR.

ANEXA NR. 1

NECROPOLE ȘI

Nr. crt.	LOCALITATEA	Jud.	CONDITIA DESCOPERIRII						NUMĂR EXEMPLARE ÎN COMPLEX	STAREA SCHELETULUI				DEPUNEREA			
			INHUMATIE			INCINERARE				intreg	decapitat	craniu, maxilar	craniu și oase postcraniene		oase postcraniene	neprecizat	
			in morminte plane	in morminte tumulare	in morminte plane	in morminte tumulare	cu defunctul separat	cu defunctul separat									
1	BIMAREA	BH															
2	FERIGILE	VL					13	8	2	3							
3	MER	TR		4						4							
4	PRĂJEHI	BT		1													
5	TĂBVENI	VL					17	4	2	3	8						
6	TRIFESTI	IS		7						2							2
1	AGIGHIOL	TL			3					3							
2	ANEDOLIA	IL	1														
3	BUGEAC	CT				9				3	6						9
4	CANLIA	CT				4				4							4
5	CERNAVODĂ	CT				3				1	2						3
6	CUGIR	HD				3					3						
7	GĂVANI	BR															
8	PERETU	TR				5				3	2						
9	ZIMNICEA	GR				16				16							
1	VĂLENI	NI								8							
2	GĂBARA MOLGOVENI	NI				2				2							
1	ENISALA	TL				4				4							
2	LOCUSTENI	DJ				4				6							6
3	SOPORU DE CÎMPIE	CJ				5				6							6

Anexa 1. Tabel sinoptic cu sacrificii de animale

MORMINTE IZOLATE

ORIENTAREA	SPECII DE ANIMALE	INVENTAR	OFRANDE	TOTAL EXEMPLARE	CRONOLOGIA - SECOLE -			
						N	S	E
	Canis familiaris Equus caballus Bos taurus Sus scrofa Ovis aries Capra hircus Lepus europaeum Capreolus capreolus Vulpes vulpes Aves Nepracizata							
					VI-V î.e.n. VI-V î.e.n. XII-XI î.e.n. XII-XI î.e.n. VI-V î.e.n. XI-X î.e.n.			
					IV î.e.n. IV-III î.e.n. V-IV î.e.n. IV î.e.n. IV î.e.n. I î.e.n. IV î.e.n. IV î.e.n. IV-III î.e.n.			
					II-III î.e.n. II-III î.e.n.			
					I-II î.e.n. II-III î.e.n. II-III î.e.n.			

descoperite în necropole și morminte izolate.

Nr. crt.	LOCALITATEA	Jud.	CONDIȚIA DESCOPERIRII				FORMA GROPILOR			GROPI ARSE	NUMĂR EXEMPLARE ÎN COMPLEX	STAREA SCHELETULUI										
			INHUMATIE	GROPI	INCINERARE	LOCUINTE	Rotundă	Ovală	Rectangulară			Rectangulară/neprecizată	unu	doi	trei	patru	neprecizat	întreg	dăcăpial	cranii; maxilare	crani și oase postcranene	oase postcranene
1	POPEȘTI	GR		2				1			2				2							
2	RĂCOȘ	BV		1				1							1							
3	TELEAC	SB	•																			•
1	BORDUSANI	IL		1				1			1				1							
2	BRAD	BC		•				•			•				•							•
3	CĂSCIOARELE „Cătăiul”	CL		1				1			1				1							1
4	CĂSCIOARELE „Conec”	CL		7				3			1	2	4		7							
5	CĂSCIOARELE „Suvița Hărt.”	CL		1	1			1	1		2				2							
6	CĂTUNU	DS		1	4			2	2		3	2			3	1	1					
7	CETĂTEHI	AG																				•
8	CHIRNOGI	CL		2							2						2					
9	CUCORANI	BT		1	2			1	1		1	2			3							
10	DIVICI	CS			1				1		1				1		1					
11	DUMBRAVA	IS			1						1											1
12	INDEPENDENȚA	TL			3			2	1		3				3							
13	MĂRGĂRIȘTEȘTI	OT				1					1											1
14	POIANA	GL		1	4				4		5				2	3						1
15	POPEȘTI	GR			1				1		1						1					
16	RĂCĂȚĂU	BC				1			1		1				1							
17	SLIMNIC	SB			1				1		1				1							
18	SOMEȘENI	CL			1				1		1						1					
19	SUFA MICĂ	SB			5				3		2	3			4	1						
1	BRĂEȘTI	BT			1			1			1				1							
2	BUCUREȘTI „Militari”				4				3		4				3	1						
3	BUCUREȘTI „Tei”				1				1		1				1							
4	CICIR	AR			1				1		1				1							
5	LIEȘTI	GL			1				1		1				1							
6	MĂTĂȘARU	DB			4			2				4			1	1	2					
7	POIANA - DULCEȘTI	BC			10			9			6	7			10							
8	STOLNICENI	VL			4			4			4				3	1						
9	TIMISOARA	TM			1				1		1				1							
10	UDENI	TR			1			1			1				1							
11	ZALĂU	SJ			4			2			1	3			4							
1	TELIȚA	TL			1			1			1				1							

Anexa 2. Tabel sinoptic cu sacrificii

ANEXA NR.3

COMPLEXE DE CULT ȘI

Nr. crt.	LOCALITATEA	Jud.	CONDITIA DESCOPERIRII			FORMA GROPILOR			GROPI ARSE	NUMĂR EXEMPLARE ÎN COMPLEX				STAREA SCHELETULUI						
			Complexe de cult izolate	Complexe de cult izolate	Complexe de cult izolate	Rotundă	Ovală	Rectangulară		Irregulară / neprecizată	unu	doi	trei	patru	neprecizat	întreg	încălzit	cranii, mandibule	craniu; oase postcraniene	oase postcraniene
1.	TULCEA	TL	2					1			2				2					
2.	ULPIA TRAIANA	HD	1					1			1				1					
3.	BRAȘOV	BV	1			1					1					1				
4.	BUCUREȘTII NOI		2					2			2					1	1			
5.	BUDUREASCA	PH	7										7			7				
6.	CONȚEȘTI	AG	•										•			•				
7.	GHERĂȘENI	BZ	•										•			•				
8.	LOZINA	BT	1					1			1				1					
9.	ORLEA	OT	12								1	8	3		6	3	1	2		
10.	OSTROVUL CORBULUI	MH	2			2					2				2					

Anexa 3. Tabel sinoptic cu sacrificii de animale descoperite

I. **ARIA DE RĂSPÂNDIRE.** După cum se observă (fig. 1 — 2) aria de răspândire a acestor descoperiri cuprinde aproape întreg teritoriul locuit de traco-geto-daci, cu evidente diferențieri zonale pe anumite secvențe cronologice ce par să reflecte, în ansamblu, mai degrabă un stadiu al cercetării decât o realitate istorică. Deși numărul de localități — 63, și de exemplare — peste 250, nu este prea mare pentru acest interval de timp, totuși existența, și persistența, sacrificiilor și ofrandelor de carne sunt evidente pe parcursul întregii perioade analizate. Pe ansamblu, se constată un număr mai mare de descoperiri în Moldova dintre Siret și Prut, în Dobrogea, în vestul Munteniei și estul Olteniei, ca și în vestul Transilvaniei, și mult mai rare în estul Munteniei (Câmpia Română), în zona pruto-nistrieană, în vestul Olteniei, estul Transilvaniei și la vest de Munții Apuseni (fig. 1 — 2). În privința tipurilor de complexe în care au fost descoperite, ca și a speciilor de animale, se remarcă aceeași generală răspândire pe întreg arealul studiat.

II. **CONTEXTE ARHEOLOGICE.** S-au descoperit în variate categorii de monumente arheologice: a) în necropole și morminte izolate — 108 exemplare; b) în *davae* și așezări mai mici — 77 exemplare; c) în complexe din afara așezărilor — 28 exemplare (plus descoperirile cu număr neprecizat de animale). Este cazul să precizăm încă, de acum — lucru ce va fi valabil și pentru viitoarele statistici ale studiului — că pentru multe descoperiri n-am avut la dispoziție numărul exact al exemplarelor, ceea ce ar fi putut evidenția alte proporții și comparații (de ex. — la Conțești, unde s-au identificat circa 3400 de fragmente de oase arse de animale de la 6—7 specii, este clar că numărul exemplarelor a fost de câteva zeci).

Locul de depunere este, de asemenea, divers: a) în sau printre morminte — 108 exemplare; b) în locuințe, sub sau lângă vetre — 13 exemplare; c) în gropi din așezări — 63 exemplare; d) în complexe cu înhumări umane — 13 exemplare; e) în gropi izolate din afara așezărilor — 8 exemplare; f) în complexe rituale din afara așezărilor — la Conțești, Gherășeni și Budureasca, câteva zeci de exemplare (Anexele 1 — 3).

Forma gropilor este predominant circulară, restul fiind ovale sau rectangulare (Anexele 2 — 3). În cazul ofrandelor neincinerate din morminte, animalele au fost depuse fie în gropi obișnuite

GROPI IZOLATE

DEPUȘEREA		ORIENTAREA		SPECII DE ANIMALE												INVENTAR			OFRANDE		TOTAL EXEMPLARE	CRONOLOGIA - SECOLE -											
dreapta	stînga	N	V	m	V	Canis familiaris	Equus caballus	Bos taurus	Sus scrofa	Lepus arcticus	Capra hircus	Lepus europaeus	Cupreolus capreolus	Vulpes vulpes	Aves	Neprecizate	hornoșament	potdoabe	diverse	ceramică	carne												
						1			2														2			X-IX î.e.n.							
																							1			X î.e.n.							
							1	1															1			I î.e.n. - I.e.n.							
							7																2			II î.e.n.							
																							7			V-IV î.e.n.							
																										I î.e.n.							
								1																		V-IV î.e.n.							
								1															1			II-1 î.e.n.							
								8	1														12			II-1 î.e.n.							
						2																	2			II-1 î.e.n.							

În complexe de cult și gropi izolate din afara așezărilor:

(Peretu), fie s-a construit o cameră separată (Agighiol), iar animalele sunt fie depuse împreună cu oamenii (Peretu), fie separat (Agighiol, Peretu, Zimnicea). În schimb, dacă ofrandele sunt incinerate, ele se află, de regulă, în aceeași urnă cu defunctul.

Animalele neincinerate, ce apar în toate categoriile de complexe enumerate, au fost depuse fie pe fundul gropilor, fie puțin mai sus; dacă au fost mai multe exemplare, uneori sunt la același nivel, alteori la adâncimi diferite. Umplutura gropii este, mai rar, constituită din pământul curat scos la săpare, căci, în marea majoritate a cazurilor, are aspect menajer: resturi ale focului (cenușă, cărbune, fragmente de vetre), oase de la alte animale, fragmente ceramice etc. Uneori scheletele au fost găsite între straturi de cenușă, alteori sunt acoperite de fragmente ceramice sau înconjurate de pietre. De obicei s-a depus câte un singur animal, mai rar câte două și foarte rar câte trei (Orlea, Șura Mică) și numai într-un singur caz câte patru (Căscioarele — Coinea II), cinci (Peretu) sau șapte (Budureasca). Ar mai fi de semnalat și arderea gropilor în așezările dacilor liberi de la București — Militari, Cicir, Poiana-Dulcești, Timișoara, Stolniceni, ca și complexul de la ferma romană de la Teștița — straturi de proiectile deasupra cămelui.

Animale incinerate au fost identificate, în schimb, aproape numai în necropole și în complexul de la Conțești. Excepțiile le reprezintă doar descoperirile din locuințele de la Mărgăritești — urnă cu resturile cinerare ale unei femei și a unei păsări — și de la Cățunu — într-o alveolă, oase incinerate de adulți și neincinerate de cal (D. Nicolaescu-Ploșor, W. Wolski 1975, p. 139, C. Stoica 1984, p. 138—144). Și în cazul ofrandelor incinerate din morminte, de obicei s-au identificat resturi de la o singură specie de animal, rar câte două și foarte rar mai multe — de exemplu, la Ferigile trei și la Tigveni patru (în T3 M10 — ovicaprin, porc, bou și cal, de la mulți indivizi din aceeași specie). Cu totul unică rămâne, deocamdată, descoperirea de la Conțești, unde au fost incinerate câteva zeci de animale de la 6 — 7 specii!

III. STAREA SCHELETELOR. a). *Ofrande neincinerate.* În descoperirile la care am avut date exacte despre starea scheletelor s-a putut constata că majoritatea (68%) au fost depuse întregi,

observându-se însă procentaje diferite pe epoci, contexte arheologice și specii de animale (Anexele 1 — 3). Astfel, *câinii* sunt în majoritatea cazurilor depuși întregi (92,7%), din 41 de exemplare, 38 aveau scheletele complete și doar în 2 cazuri s-au găsit crani și numai un singur schelet fără cap. În privința *cailor*, procentul celor depuși întregi (peste 46%) este destul de ridicat, însumând 21 exemplare, apoi cap și picioare — 9 cazuri, capete în 12 cazuri, numai picioare — 3 cazuri. La *bovine*, din 10 exemplare, 6 sunt întregi (60%), iar în rest câte un exemplar decapitat, numai capul și picioarele, apoi numai capul, iar de la ultimul numai oase posteraniene. La *porcine* din 16 exemplare, în 10 cazuri animalele au fost depuse întregi (62,5%), iar în 6 situații numai capul sau maxilarele. La *ovicaprine* — din 13 cazuri — în 9 din ele au fost depuse animale întregi (70%), iar în rest părți din cap și corp. *Iepurii* au fost depuși întregi — 6 exemplare, ca de altfel și *păsările* — 2 exemplare.

b). *Ofrande incinerate*. La ofrandele incinerate observații detaliate se pot face numai acolo unde au existat analize zooarheologice. De exemplu, la Conțești aproape în totalitate fragmentele de oase provin de la membre — 3.360 din 3.400 — ceea ce ilustrează evident o selecție a părților de corp. Pe ansamblu, deci, numărul de exemplare neincinerate este mult mai mare — 150, față de cele incinerate — 63, dar, așa cum am mai spus deja, raportul acesta pare a reflecta mai degrabă un stadiu de expertiză decât o situație obiectivă.

IV. *SPECII DE ANIMALE*. S-a descoperit un evantai larg de specii de animale — 10, la care s-ar putea adăuga și altele, incluse deocamdată la neidentificate, de talii diferite, aproape în totalitate domestice (la sălbatice s-au identificat doar trei căprioare — două incinerate la Tigveni și Cernavodă și una înhumată la Șura Mică, apoi o vulpe la Căscioarele — „Coinea II”, plus un număr neprecizat, incinerate, la Conțești). *Cabalinele*, cu 45 de exemplare — deci peste 21% din total — predomină evident, din care 41 sunt neincinerate (19 întregi și doar 4 incinerate). Pe contexte arheologice, 24 exemplare provin din necropole și morminte izolate, 12 din așezări și 9 din complexe din afara așezărilor. Pe epoci istorice repartitia este următoarea: prima epocă a fierului — 3 exemplare, geto-daci — 41 exemplare, iar la dacii liberi — doar un exemplar! *Caninele* — 41 exemplare, deci peste 19%, din care 5 descoperite în necropole, 34 în așezări, 2 în gropi din afara așezărilor, toate neincinerate; 20 aparțin epocii geto-dacice, 20 provin din așezările dacilor liberi și unul din interiorul unei ferme romane (Telița, secolul IV d. H.?). Apare în toate tipurile de complexe arheologice, cu excepția gropilor de cult cu schelete umane. *Ovicaprinele* — 25 exemplare (aproape 12%), 12 neincinerate și 13 incinerate; 15 descoperite în necropole, 7 în așezări și 3 în afara așezărilor (toți indivizii incinerati provin din necropole); 11 indivizi aparțin primei epoci a fierului, 12 — epocii geto-dacice și numai 2 provin din așezările dacilor liberi. *Bovinele* — 19 indivizi (9%), 11 neincinerati și 8 incinerati; 13 provin din necropole, 4 din așezări și 2 din afara așezărilor; 8 provin din prima epocă a fierului, 8 de epocă geto-dacică, 3 de la dacii liberi. *Porcinele* — 17 indivizi (8%), 16 neincinerati și doar unul incinerat; 9 provin din gropi și complexe din afara așezărilor (8 de la Orlea!), 7 din așezări și doar unul dintr-o necropolă; 3 din prima epocă a fierului, 13 din La Tène și unul dintr-o așezare a dacilor liberi (Zalău). *Păsări* — 25 exemplare (11,4%), 23 incinerate și doar 2 neincinerate; 16 aparțin primei epoci a fierului, 5 perioadei geto-dacice și câte două dintr-o necropolă a dacilor liberi (Gabăra-Moldoveni) și alta daco-romană (Locusteni); 22 provin din necropole, 2 din așezări și una din complexul de la Orlea. *Iepuride* — 6 exemplare (circa 2,9%) provin din așezarea geto-dacică de la Căscioarele — Coinea II și din așezarea dacilor liberi de la Poiana-Dulcești. Speciile *neidentificate* — 31 exemplare (14,5%) — reprezintă un procent destul de ridicat, repartizat în toată perioada cercetată.

Pe ansamblu, putem menționa persistența ofrandelor de carne din aproape toate speciile menționate, evident cu unele decalaje de apariție și dispariție. De asemenea, continuă să fie folosite ambele moduri de „ofertă” a animalelor sacrificate — incinerarea sau nu, dar cu unele diferențieri semnificative, ce vor fi discutate în finalul lucrării. Acum ne rezumăm la observația că cele două specii majoritare — cabalinele și caninele, ce reprezintă 40% din total, nu sunt, în general, incinerate, câinii fără excepție, iar caii doar 9%. De asemenea, este de menționat și faptul că dacă la ofrandele incinerate din prima epocă a fierului constatăm mai multe specii depuse împreună — ex., la Ferigile și Tigveni, numărul lor scade spre finalul epocii fierului, când putem vorbi de o anumită selectivitate (excepție Conțești), pe când în cadrul înhumărilor procesul este invers, varietatea și numărul speciilor crește.

V. *INVENTAR; OFRANDE*. Piese de harnașament s-au descoperit la caii înhumați în mormintele tumulare de la Agighiol, Găvani și Zimnicea, în tumulul de incinerare de la Cugir sau în așezarea de la Căscioarele, vase întregi în gropile cu cămi, cai și oi de la Căscioarele, Divici, Poiana, Popești, Poiana-Dulcești, Tulcea și Udeni. Prezența acestor recipiente ceramice întregi ar putea sugera și depunerea unor ofrande de hrană și de altă natură. Cu totul excepțional este inventarul de arme, podoabe și piese de harnașament descoperit la Conțești. Tot un tip de ofrande pot fi considerate

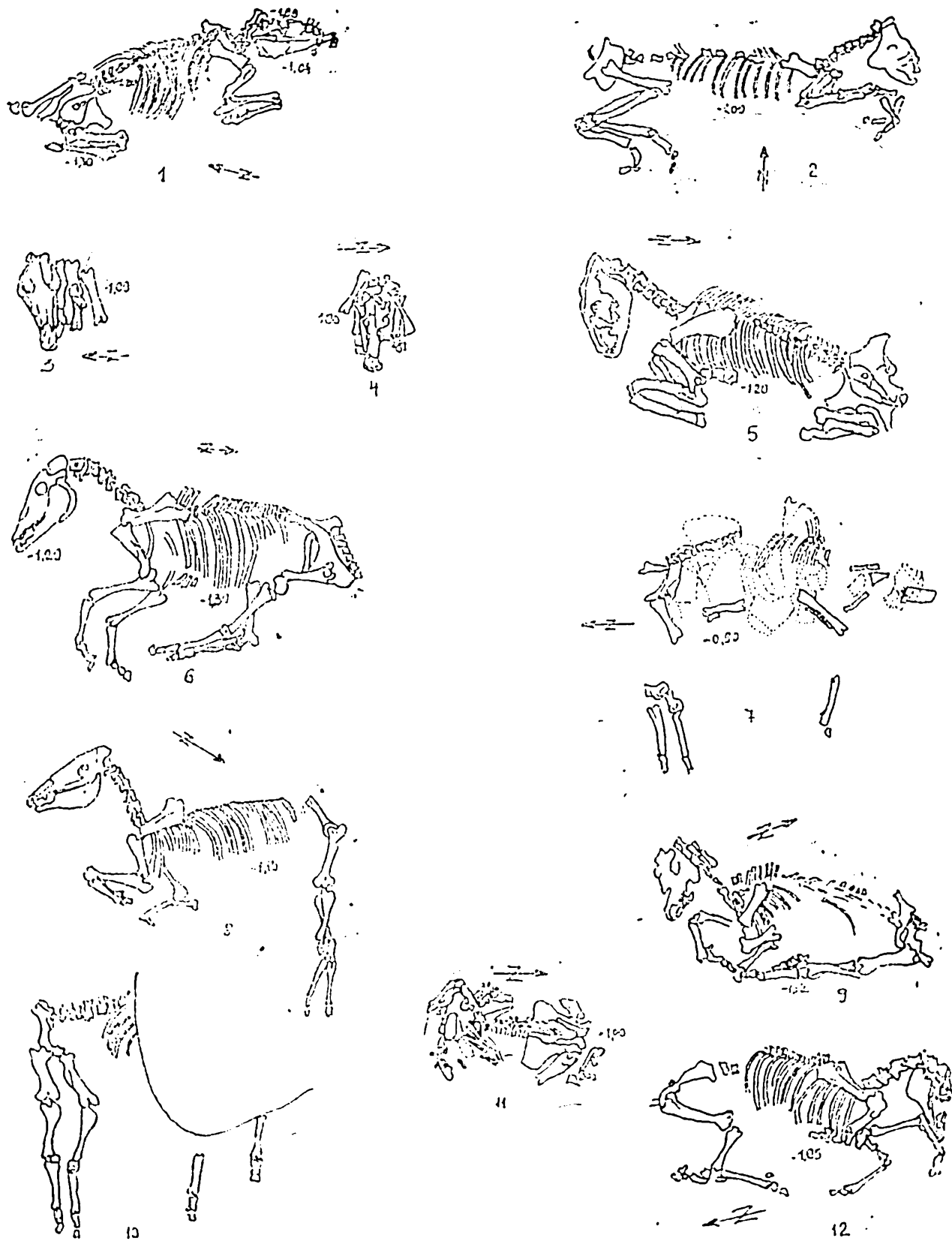


Fig. 3: Inhumări de cai 1^a-12, Zimnicea (după A. D. Alexandrescu).

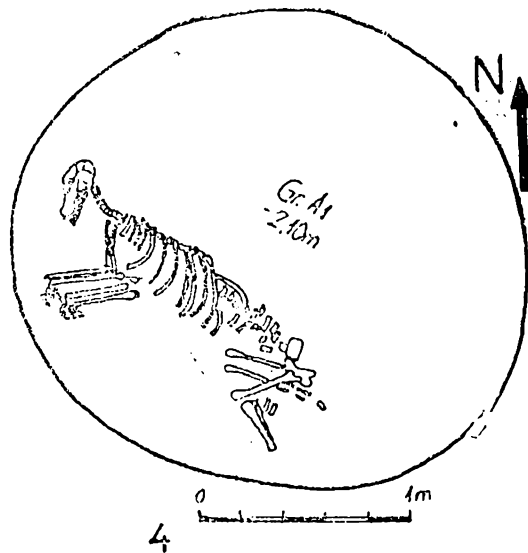
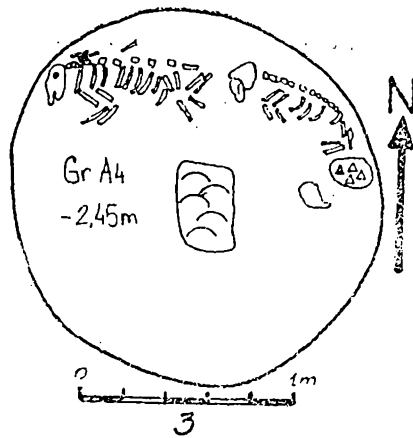
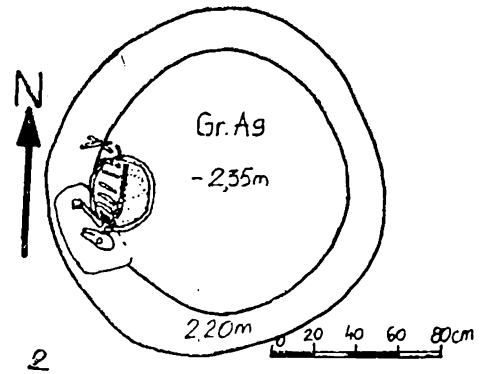
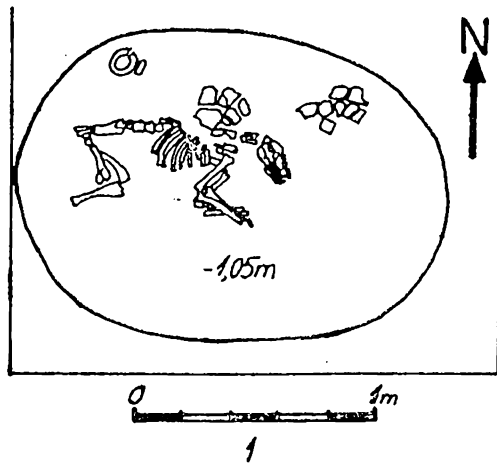


Fig. 4. Înhumări de câini : 1, Mătășaru ; 2 - 5, Poiana - Dulcești (după Gh. Bichir).

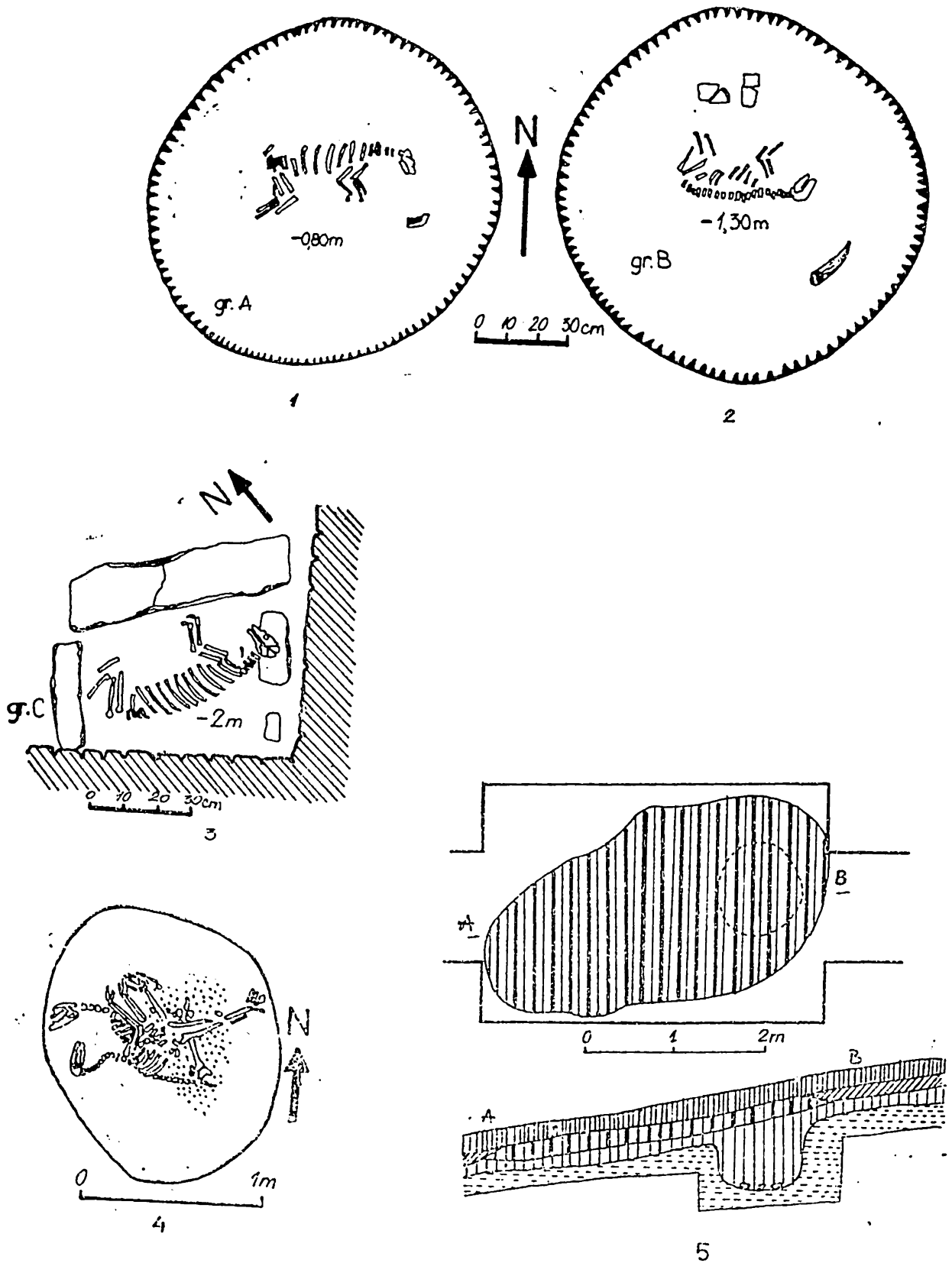


Fig. 5. Înhumări de câini : 1 - 3, Stolniceni (după Gh. Bichir) ; 4 - 5, Cucorâni (după S. Teodor).

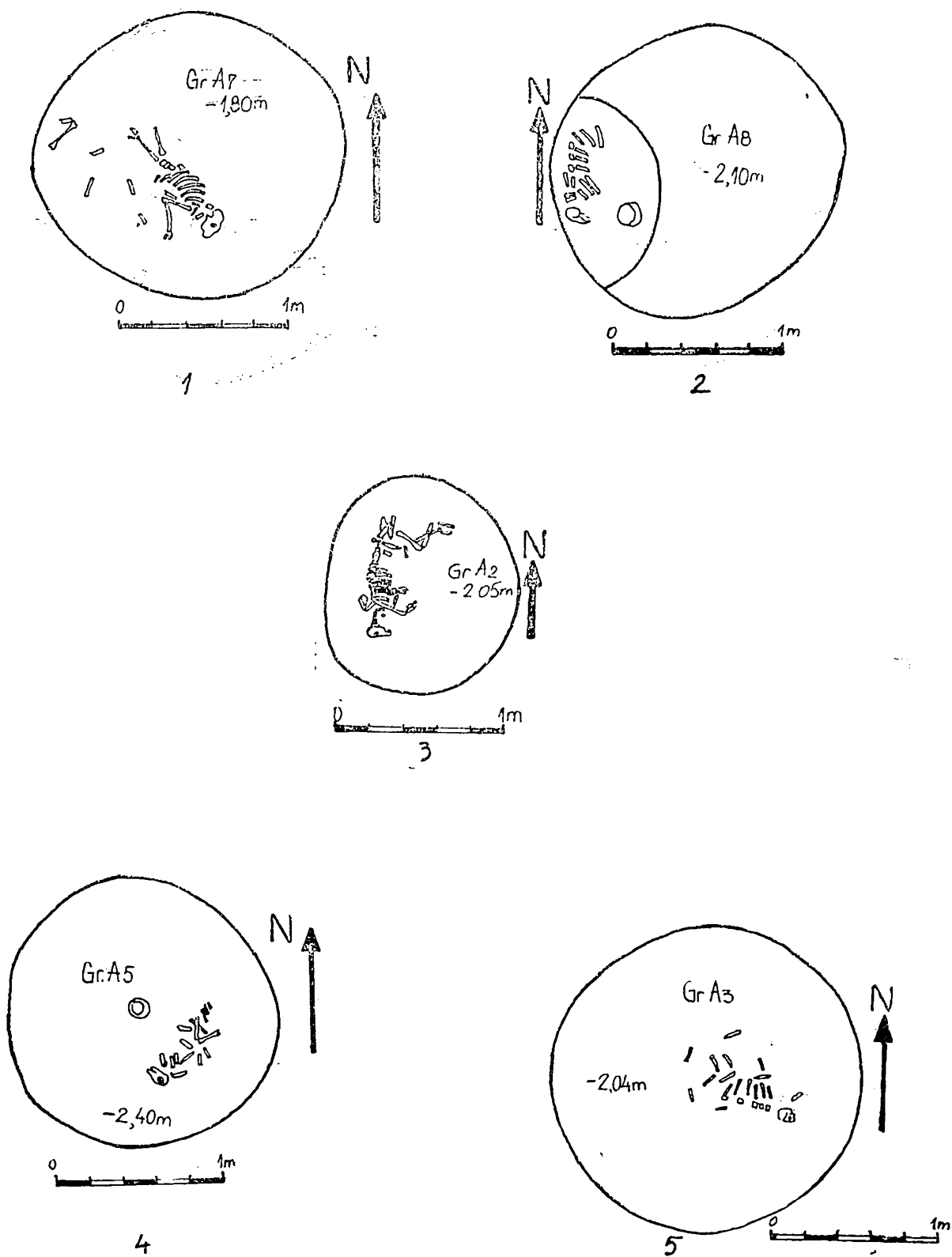


Fig. 6. Inhumări de iepuri : 1 - 4, și câini (1, 5) de la Poiana Dulcești (după Gh. Bichir).

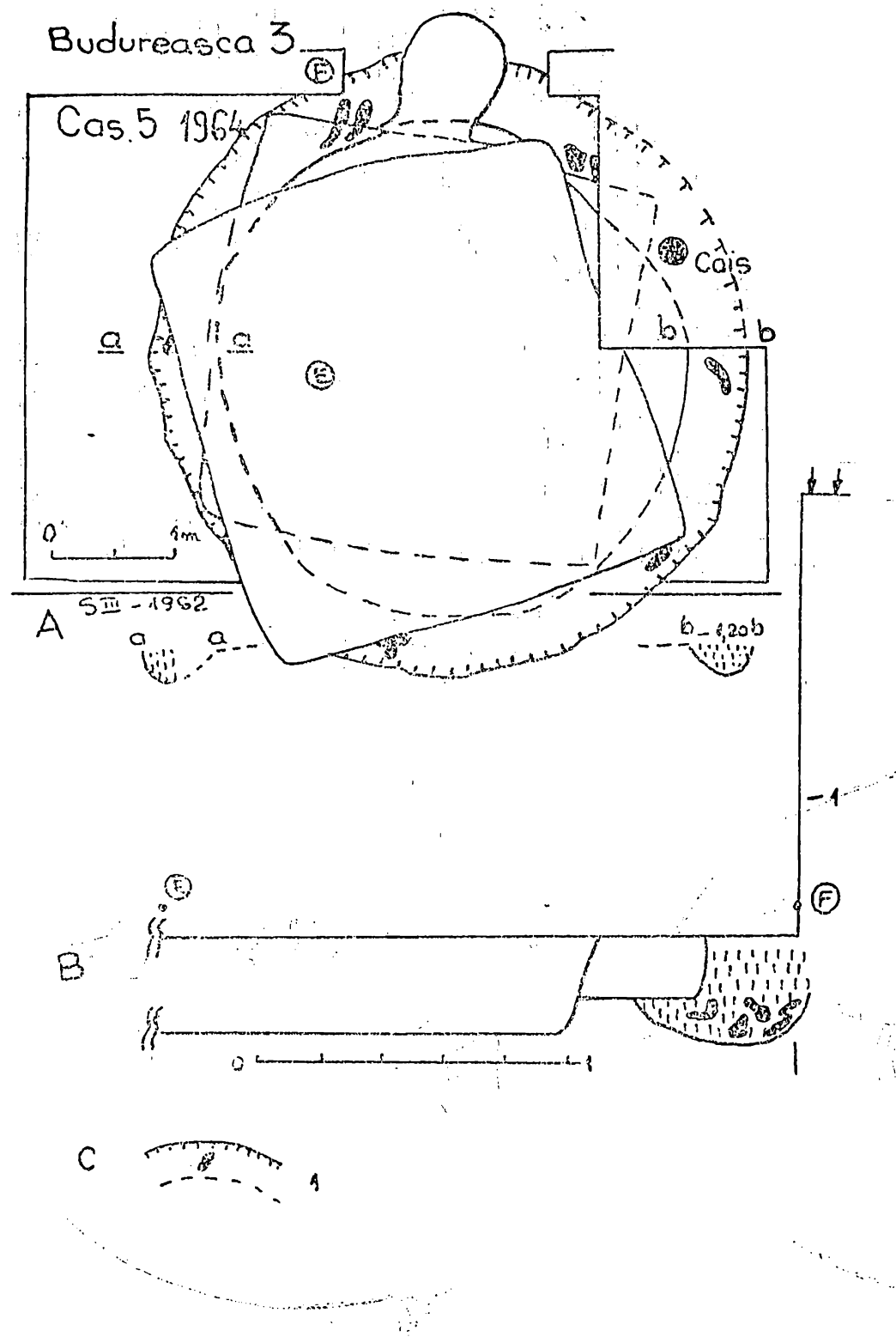


Fig. 7. Înhumări de capete de cai la Budureasca (după V. Teodorescu)

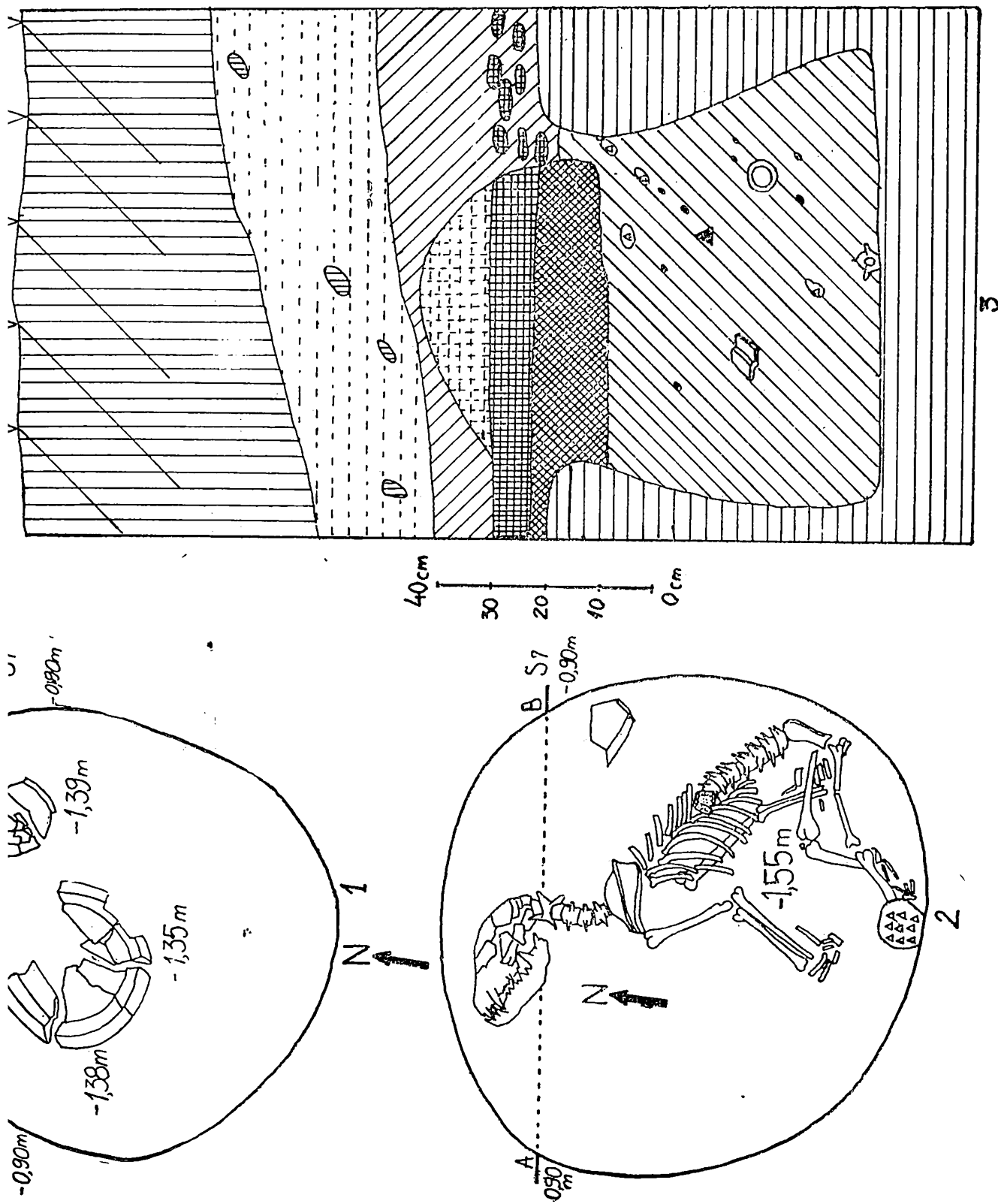
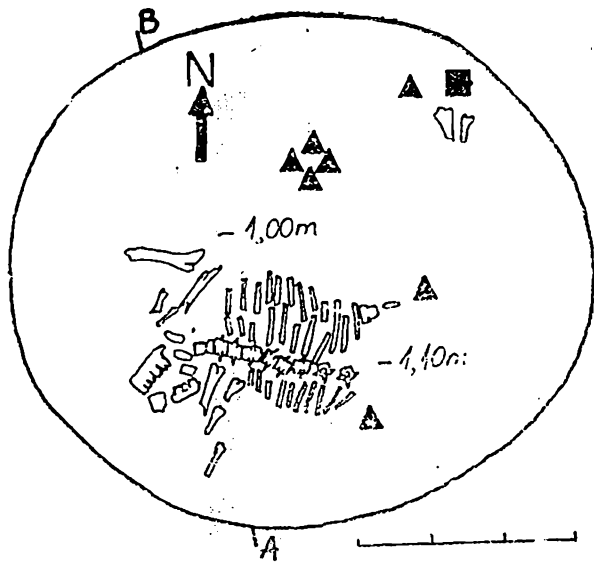
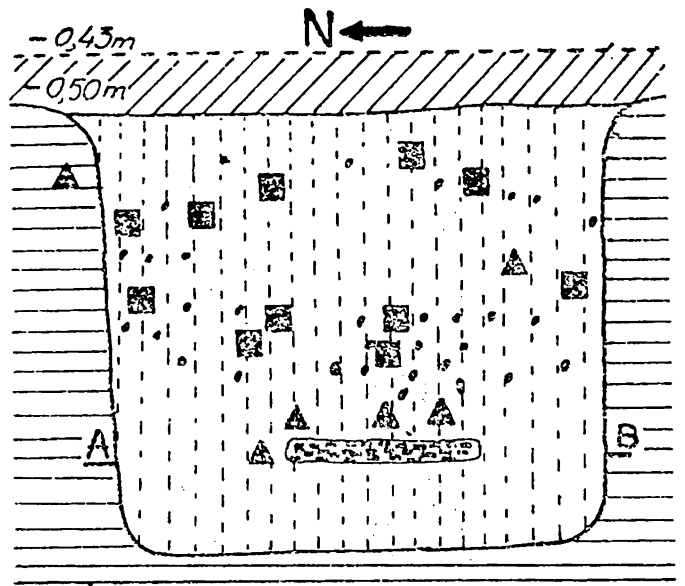


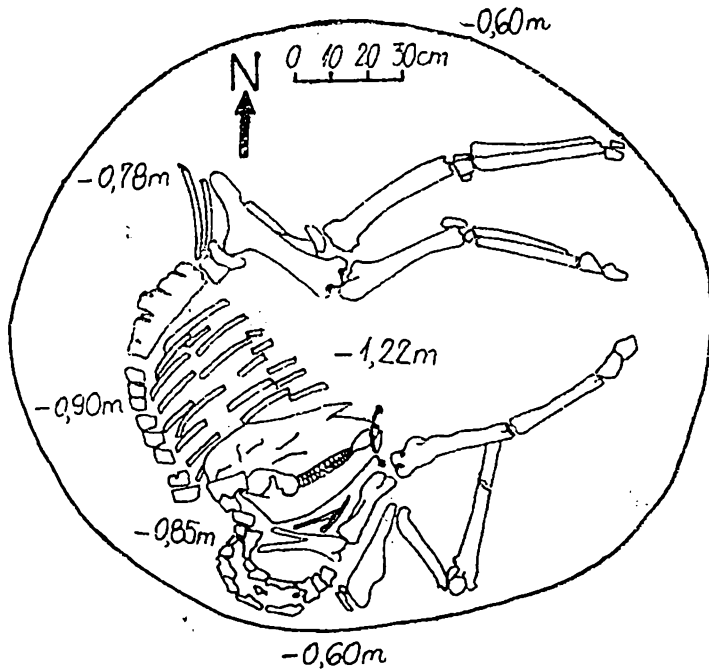
Fig. 8. Inhumări de căine la Căscioarele — „Șuvița Hotarului” (desen).



1



2



3

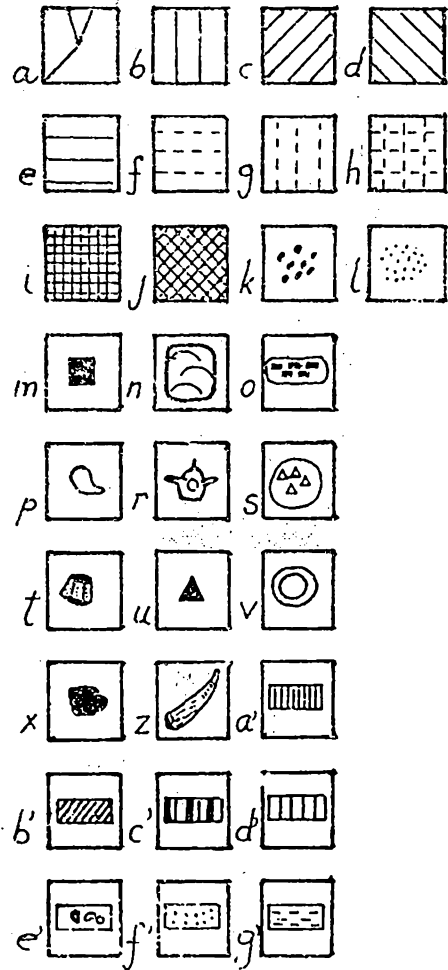
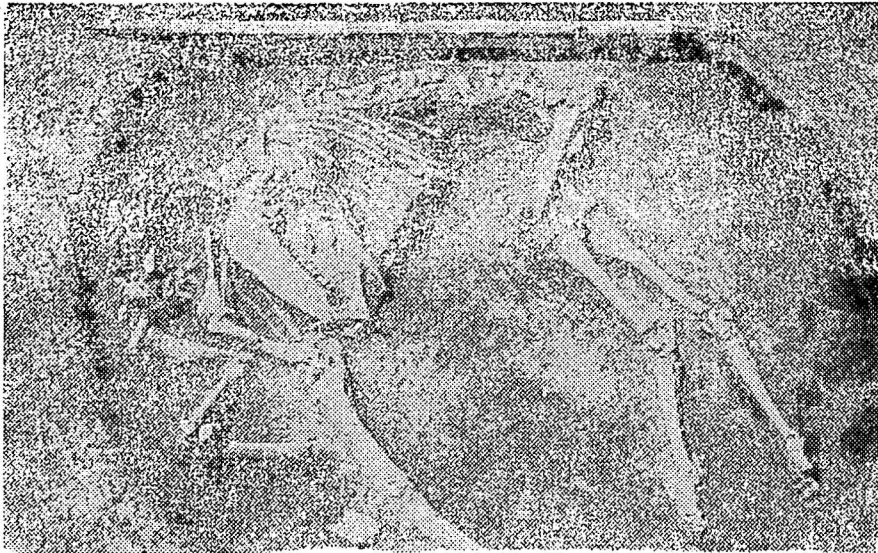
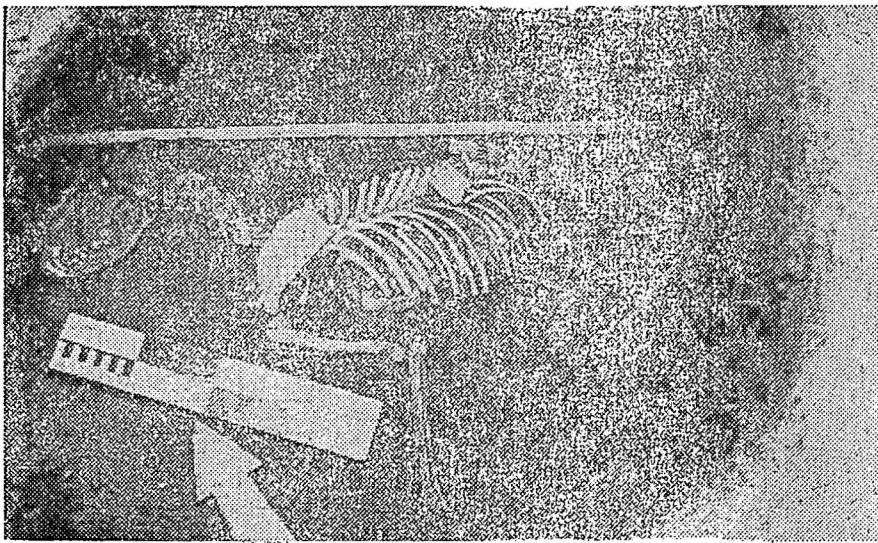


Fig. 9. Înhumări de porc (1 - 2) și cal (3) la Căscioarele - „Șuvița Hotarului” și „Coinea II”; 4, legenda figuilor : a) arătură, b) pământ cenușiu, c) pământ castaniu, d) pământ gălbui - cenușiu, e) loess, f) pământ gălbui, g) umplutură groapă, h) pământ castaniu - cenușiu, i) lipitură arsă, j) vatră, k) cărbune, l) cenușă, m) fragmente de vatră, n) rășniță, o) oase de porc, p) omoplat de oaie, r) vertebră de câine, s) pietre, t) lamă silix, u) cioburi dacice, v) borcan dacic, x) ceașcă dacică, z) corn bovidu ; a') sol vegetal, b') strat secolele II - III d. H., c') locuințe din a doua epocă a fierului, d') strat și groapă din a doua epocă a fierului, e') schelete de câini, f') cenușă, g') sol galben (a' - g' după S. Teodor).



1



2

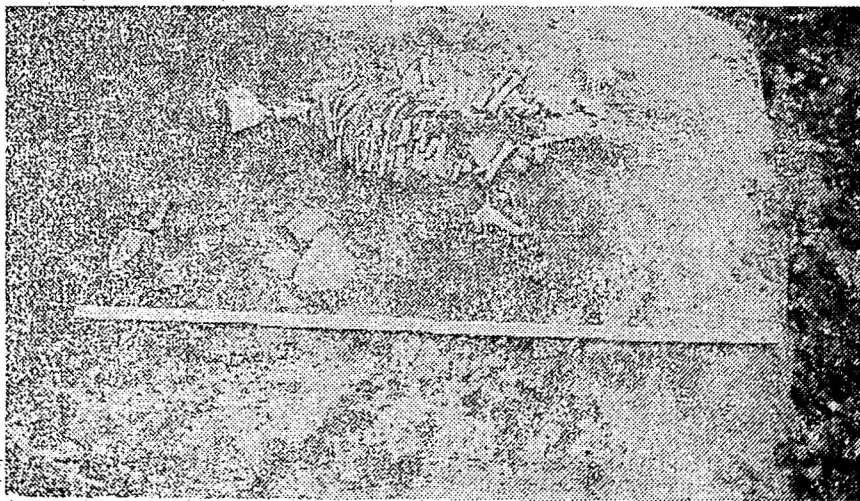
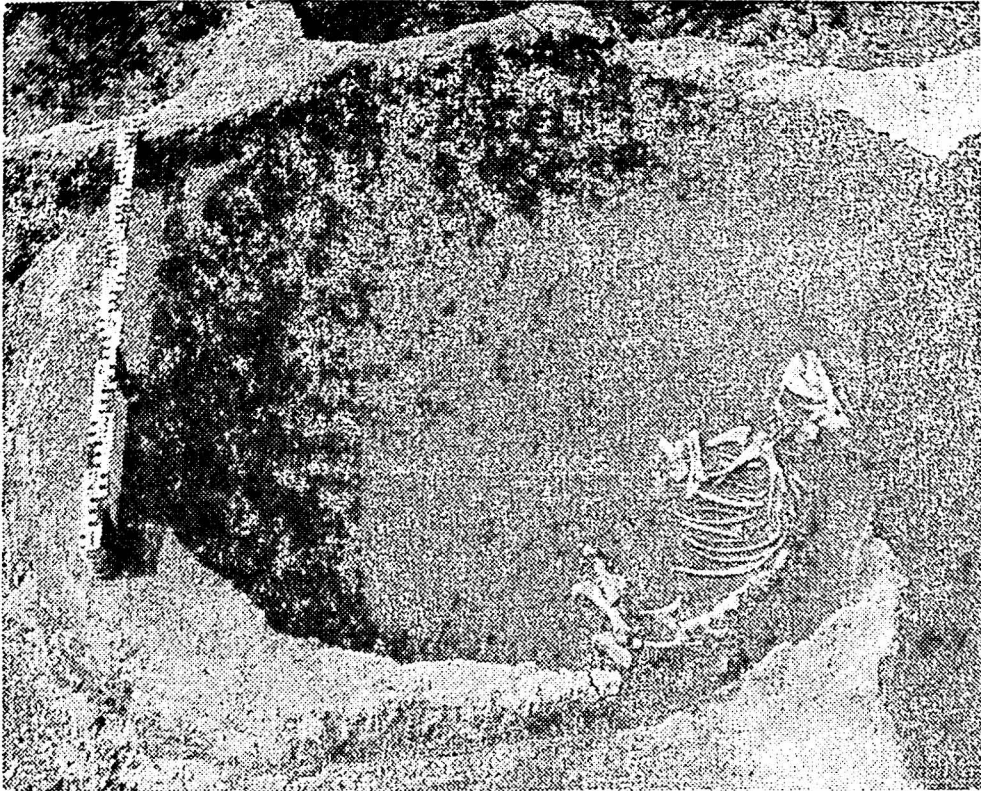
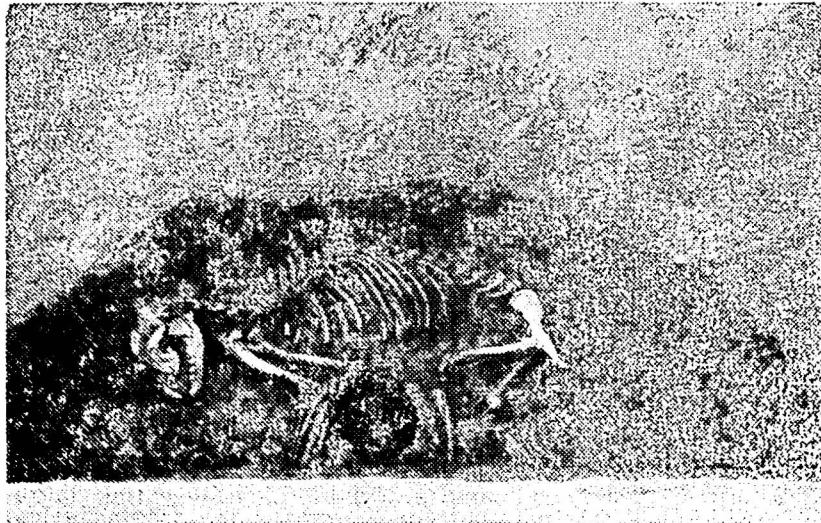


Fig. 10. Înhumări de cal, câine și porc la Căscioarele — „Coinea” II și „Șuvița Hotarului” (foto).



O. C. 82 SXVI_{n/h}; □ 14 gr. 24

1



2

Fig. 11. Înhumări de câini la Ostrovul Corbului.

și vaselor sparte *in situ* sau fragmentele de vase — de obicei funduri, depuse în unele gropi deasupra cadavrelor.

VI. *CRONOLOGIA*. O constatare generală este prezența și persistența sacrificiilor de animale pe toată perioada analizată, cu unele trăsături specifice în funcție de secvențe cronologice, contexte arheologice și specii de animale. Pentru prima epocă a fierului sunt descoperiri în 11 localități însumând 44 de animale, 14 neincinerate și 30 incinerate, din 7 specii, lipsind câinii, iepurii și caprele cu o predominare evidentă a păsărilor (16 exemplare). În cea de-a doua epocă a fierului sunt cele mai numeroase descoperiri, pe aproape întreg arealul studiat, cuprinzând 35 de localități, 110 de animale, 90 neincinerate și 20 incinerate, provenind de la 9 specii, predominând caii — cu 41 exemplare și câinii cu 20 exemplare, apoi ovicaprinele — 12 exemplare și porcinele — 13 exemplare. Pentru dacii liberi, deși numărul de localități nu este prea mare — 13, ele se repartizează în aproape toate zonele studiate, cuprinzând 42 de animale, toate neincinerate (unde există precizări) și deși numărul de specii este mare — 7, predominarea câinilor este evidentă — 20 exemplare, deci aproape 48%. Pentru daco-romani informațiile noastre sunt foarte sumare: 4 localități, 17 animale, din care 13 incinerate și 4 neincinerate, dar fiind că în 13 cazuri nu s-a precizat specia, orice aprecieri ar fi neconcludente.

VII. *ORIGINEA*. Sacrificiile și ofrandele de animale constituie un fenomen larg răspândit la popoarele antice, ele reflectând mentalități și practici existente în anumite stadii de dezvoltare a vieții lor spirituale. De asemenea, aceste practici sunt documentate și pe teritoriul României încă din neolitic și vor continua să persiste în epoca bronzului, din cadrul cărora vom prezenta succint doar câteva pentru a puncta persistența fenomenului. Astfel, lângă scheletele umane, unele cu urme evidente de sacrificiu, descoperite în așezarea aparținând culturii Cucuteni A—B de la Traian (jud. Neamț) s-au descoperit maxilare și oase de vițel, porc, ovicaprin, castor, cochilii de melci și alte specii nedeterminate; în plus, într-o groapă rituală erau oase și maxilare de bovine mici, porc, oaie, capră și cochilii de melci răspândite pe o zonă circulară (D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski 1975, p. 113—118). La Doboseni (jud. Mureș) într-o groapă cu material ceramic aparținând culturii Ariușd s-a înhumat o oaie întreagă, cu urme de secționare, așezată pe un strat de pietriș de râu (G. Ferenczi, Șt. Ferenczi 1964, p. 49—50). Pentru epoca bronzului vom aminti iarăși doar câteva descoperiri: în necropola de incinerare de la Cârna, la 5 morminte, numai de adolescenți și maturi, s-a depus ofrandă de carne (D. Nicolaescu-Plopșor 1961, p. 373); la Balotești (jud. Vrancea), într-un mormânt tumular de înhumare, din bronzul timpuriu, deasupra defunctului s-a înhumat o căprioară (informații V. Bobi); la Lăpuș și Libotin (jud. Maramureș), într-o serie de complexe, probabil de caracter funerar, sunt oase de cal, porc, ovicaprine, bovidee, păsări și cerb (C. Kacsó 1990, p. 90—91), iar la Oarța (jud. Maramureș), într-o incintă sacră situată pe vârful unui deal, sunt gropi cu evidente sacrificii umane și de animale — cai, bovine, câini, ovicaprine (informații C. Kacsó); la Otomani — cultura Otomani (jud. Bihor), lângă o persoană adultă, înhumată, s-a găsit un craniu de câine (D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski 1975, p. 131). În stația de cale ferată Kobâl'nia (raion Șoldănești — Rep. Moldova) s-a descoperit în 1987 un complex foarte interesant: sub un cenușar al culturii Noua, în fiecare din cele patru puncte cardinale s-au găsit câte două crani de bovine cu botul spre mijloc (deci 8 capete), iar în nord-estul cenușarului se aflau două schelete de bovine fără craniu, cu gâtul îndreptat tot spre centru (informații O. Levițchi-Chișinău). Date fiind, pe de-o parte, vechimea acestor practici de sacrificare și ofrandă în spațiul carpato-danubiano-pontic, iar, pe de altă parte, răspândirea acestora la o serie de popoare, credem că a mai insista despre „originea” lor — *stricto sensu* — ne apare un efort inutil. Atenția noastră trebuie, în primul rând, îndreptată spre stabilirea trăsăturilor specifice ale sacrificiilor și ofrandelor de carne documentate la traco-geto-daci, dacii liberi și daco-romani, trăsături care să particularizeze fenomenul în mozaicul descoperirilor contemporane lor. În acest sens, mai întâi vom prezenta aici alte categorii de sacrificii și ofrande de animale documentate și la alte populații de pe teritoriul României, iar în capitolul privind semnificația lor, ne vom referi și la alte popoare antice.

Vii controverse continuă să persiste încă asupra grupului compact de înhumați — de tip Ciumberud — de pe Mureșul mijlociu (V. Vasiliev 1980, E. Moscalu 1981, Al. Vulpe 1983), pe care vrem să-l aducem și noi acum în discuție numai sub aspectul ofrandelor de carne. Trăsăturile specifice ale ofrandelor de carne ale grupului de tip Ciumberud, stabilite de V. Vasiliev (1980, p. 50—53), sunt a) constituie un element ritual caracteristic — media pe șase necropole cercetate sistematic a dat un procent de 73%; b) sunt prezente atât la bărbați și femei, cât și la copii; c) ofranda este depusă la sud de schelet, pe aceeași parte cu vasele, în vase sau direct pe pământ; d) obiceiul de a pune câte un cuțit curb; e) frecvența speciilor: ovicaprinele, majoritare, predomină la femei, pe când bovinele apar frecvent la bărbați; f) proporția cu totul nesemnificativă a vânatului. Putem conchide, deci, că ofrandele de carne existente la acest grup sunt net distincte de cele constatate la traco-

geții din secolele VI— V î. de H., și, pe de altă parte, că ele, în trăsăturile lor specifice, nu vor continua nici în epoca posteroară lor.

Privitor la tumulii de la Histria, mai întâi P. Alexandrescu (1960, p. 273 — 280) i-a considerat ca aparținând aristocrației tracice, iar mai recent (1988), înclină a-i atribui aristocrației histriene. Oricum, prin trăsăturile lor specifice, sacrificiile umane și de animale de aici se particularizează în mod clar față de necropolele atribuite în mod cert traco-geților din aceea epocă. Prin forma șanțurilor-ringuri și marele număr de cai sacrificați, tumulii de la Histria se pot asocia doar cu descoperirile de la Budureasca și Gherăseni, dar cum în ultimele două cazuri nu este vorba de morminte — lipsind, de asemenea, și sacrificiile umane — este evident că și semnificația lor era diferită.

Mormintele scitice din zona extracarpatică a României conțin deseori ofrande de carne din părți de animale, mai ales bovidee și cai, uneori asociate cu un cuțit (V. Sirbu 1983, p. 25, 36; M. Irimia, p. 64—83). Ofrande de carne, depuse atât sub formă de părți de corp de mistreți, bovine și porci domestici, dar și de mistreți întregi, se întâlnesc în necropolele celtice din Transilvania (I. Némethi 1988, p. 49—73). În cadrul culturii Poienești-Lukasevka se cunosc îndeosebi cămi înhumate — de ex. la Ciurea (jud. Iași), Lozna — „Hlibicioc” (jud. Botoșani) (S. Teodor 1987, p. 84 și 95, fig. 5/2) sau Ulmi (R. Moldova) (M. Romanovskaia 1987, p. 212), depuși în așezări, în locuințe sau în gropi dintre locuințe. În mormintele sarmatice de pe teritoriul țării noastre s-au identificat uneori ofrande de carne, dar numai sub forma unor părți din animale (Gh. Biehir 1977, p. 167 — 197). În cultura numită a „tumulilor carpatici” din nordul Moldovei, datată între mijlocul secolului III — secolul IV î. de H., ce coabitează cu dacii liberi, s-au descoperit numeroase ofrande de carne, în marea lor majoritate incinerate — provenind de la cai (cele mai numeroase), apoi de la ovicaprine, păsări, porci, bovine și câine (un singur caz) (V. Mihăilescu-Birliba 1980, p. 181—207, N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu 1980, p. 205—220).

Deci, reiese fără îndoială că sacrificiile cu ofrande de carne erau practicate de toate aceste populații, dar cu trăsături specifice, care le disting în mod clar de cele practicate de traco-gețo-daci și dacii liberi. De asemenea, aceste obiceiuri au o tradiție îndelungată în spațiul carpato-danubiano-pontic, începând încă din neolitic. Evident, nu putem să negăm orice fel de influențe ale acestor populații asupra traco-gețo-dacilor, care se pot distinge, eventual, în frecvența unor animale sau densitatea mai ridicată în anumite zone geografice și secvențe cronologice, dar nu ele au fost factorul determinant.

VIII. *SEMNIȚAȚIA*. Trecând acum de la datele obiective ale descoperirilor la semnificațiile lor se întâmpină dificultăți inerente, atât datorită complexității fenomenului în sine, cât și stadiului de cercetare. Oricum, sacrificarea rituală a animalelor în epoca analizată acum este susținută de argumente și dovezi certe. Înhumarea rituală a unor animale este în afară de orice îndoială, fiind dovedită atât de contextele arheologice — depunere în locuințe, de obicei sub sau lângă vetre, în gropi special amenajate, alteori în/sau printre morminte, cât și de starea scheletelor sau ordonarea umpluturii gropilor — așezarea animalelor pe/sau între straturi de cenușă, placarea cu fragmente ceramice sau depunerea unor vase întregi sau sparte *in situ*, de inventarul și ofrandele depuse etc. Nu putem accepta ipoteza că unele animale substituiau pe altele — de ex., se înhumau animale de talie mică pentru a face economie de carne, din două motive: fiecare animal își avea atributele sale magico-religioase precise și puteau fi dispuse numai părți ale animalelor de talie mare, de obicei capul și extremitățile picioarelor, așa cum de altfel s-a procedat uneori la bovine și cabaline (Anexele 1—3); ca să nu mai vorbim de câine, a cărui folosire în alimentația curentă nu poate fi demonstrată pe deplin.

Trebuie relevat și faptul că, până în prezent, nu cunoaștem nici o înhumare animală nici din Dobrogea romană (cu excepția, poate, a Teliței), nici din Provincia Dacia, situație care cu greu mai poate fi pusă pe seama insuficienței cercetărilor. De notat, totuși, că s-au cercetat puține așezări daco-romane pentru a trage concluzii ferme, cu atât mai mult cu cât după retragerea romană asemenea descoperiri apar în fosta provincie nord-dunăreană — Stolniceni, Timișoara, Zalău (probabil, însă că ele aparțin unor daci liberi pătrunși aici).

O altă observație care se impune este, deocamdată, lipsa oricăror înhumări și ofrande animale sigure în lăcașurile de cult „oficiale” (sanctuare, clădiri cu absidă, altare decorate) din epoca Burebista — Decebal. Evident, aceasta nu înseamnă că aici nu se puteau sacrifica animale cu prilejul diferitelor ritualuri (mai ales că „soarele” de andezit de la Grădiștea Muncelului ar sugera sacrificiul — de oameni sau animale), dar deocamdată nu dispunem de dovezi concrete (fie că erau consumate, fie depuse în alte locuri). De asemenea, nu poate fi luată în considerație nici ipoteza că sacrificiile de animale le înlocuiesc pe cele umane, deoarece, pe de-o parte, fenomenul nu este, cu excepția câtorva cazuri particulare, prezent nici la alte popoare (J. Prieur 1988, p. 182) și, pe de altă parte, sacrificiile de oameni și animale coexistă și la gețo-daci cel puțin pe parcursul sec. VI î. de H. — I î. de H., fiind ilustrate atât de surse scrise cât și de descoperiri arheologice (V. Sirbu 1985, p. 91—108 și 1986, p. 89—126).

Sacrificarea animalelor poate fi făcută pentru zei, eroi și morți căci a-i onora pe aceștia reprezintă trei forme principale de recunoștință religioasă. Sacrificarea unui animal pentru zei este un dar ce poate exprima diverse sentimente: a) supunere înaintea puterii divine, b) recunoștință, c) comuniunea cu zeul, atunci când fidelii consumă o parte din hrana oferită zeilor, căci prin intermediul sacrificiului și consumului cărnii, animalul devine un mediator între om și divinitate (J. Prieur 1988, p. 170). Omul recunoaște suveranitatea divină asupra tuturor lucrurilor și ofranda nu este decât una din formele ei de restituire; sacrificarea unui animal este un dar—donatorul se privează de o parte din hrană pentru a obține favorurile divinității, el așteptând un contraserviciu. Sacrificiul este garantat numai însoțit de termenii sacramentali, fixați prin rituri și obiceiuri.

În cultul animalelor se pot distinge următoarele variante: a) adorarea animalului însuși, b) animalul ca întruchipare a zeului, c) animalul ca atribut al zeului, d) animalul ca mesager și vehicul al zeului, e) animalul ca ofrandă de carne oferită zeului, f) animalul ca însoțitor al defunctului (eroizat), g) animalul ca ofrandă alimentară pentru defuncți. J. Prieur (1988, p. 175) apreciază că sacrificiul animalului urmat de consumarea cărnii se adresează divinităților cerului, pe când sacrificiul fără banchet se referă la divinitățile pământului sau la defuncți și atunci victima este fie total arsă, fie îngropată sau depusă pe vârfuri de stânci. De regulă, se preferă animale domestice deoarece cele sălbatice sunt considerate „impure”, fapt ilustrat și de descoperirile din aria traco-geto-dacilor — aproape în totalitate, incinerate sau neincinerate, animalele aparținând unor specii domestice (Anexele 1—3).

Acum, după analizarea datelor obiective ale descoperirilor și prezentarea unor date teoretice din istoria religiilor privitoare la acest fenomen, vom încerca să depistăm care anume din aceste credințe și obiceiuri sunt practicate de traco-geto-daci, dacii liberi și daco-romani, privite în ansamblul reprezentărilor animaliere de pe variate categorii de piese și comparativ cu alte popoare contemporane. În depistarea semnificațiilor sacrificiilor și ofrandelor de animale am avut în vedere cinci elemente principale: contextele arheologice, înhumarea sau incinerarea, starea scheletelor, simbolismul speciei și procentul prezenței sau absenței lor din alimentația profană.

a). *NECROPOLILE*. În necropole și morminte izolate s-au descoperit oseminte de la 108 animale — 62 incinerate și 46 neincinerate, deci 50,7% din total, ceea ce evidențiază locul important pe care îl ocupă acest tip de monument în fenomenul acum analizat (Anexa nr. 1). În cadrul necropolelor animalele pot fi considerate fie „însoțitori” ai defuncților, fie ofrandă alimentară. Uneori riturile practicate pentru defuncți și modul de tratare al animalelor sacrificate sunt identice, fie că este vorba de înhumări — Prăjeni, Agighiol, Găvani, Peretu sau de incinerări — Ferigile, Tigveni, Cugir; alteori, defuncții pentru care s-au efectuat sacrificiile sunt incinerăți, iar animalele înhumate (Zimnicea). Apreciem că în toate cazurile unde este vorba de părți de animale nu poate fi vorba decât de ofrandă alimentară, ca de altfel și în marea majoritate a cazurilor unde animalele sunt depuse întregi — cu excepția calilor și câinilor —, deoarece sunt aproape în totalitate numai animale domestice, folosite în mod curent în alimentație. De cele mai multe ori ofrandele incinerate sunt depuse în aceeași urnă cu defunctul; există cazuri când atât înhumările (ex. Zimnicea), cât și incinerările (ex., Tigveni „M. 10”) de animale s-au depus printre morminte. Pe anumite epoci se pot observa unele conexiuni între vârsta, sexul și statutul social al defunctului și speciile de animale depuse (ex. calul și câinele apar eu precădere în mormintele aristocratice), dar este încă dificil de precizat, pe ansamblu, existența unor norme rituale fixe datorită procentului redus de expertize antropologice și zooarheologice. Câteodată, în același mormânt, întâlnim moduri diferite de depunere a animalelor (ex., Peretu: cap și picioare de cal, trei câini — dar unul cu craniul spart! —, și o vacă așezate întregi în gropi diferite). Oricum, față de multe popoare (ex., scitii, celții) numărul animalelor sacrificate și depuse în mormintele traco-geto-dacice este mai redus.

Caii, însumând 24 de exemplare — 20 neincinerăți, din care 15 au fost depuși întregi, de la 4 capul și părți din corp, iar într-un caz numai o parte din picior — s-au descoperit doar în mormintele unor aristocrați-războinici (Agighiol, Găvani, Peretu, Zimnicea, Ferigile, Tigveni și Cugir). După cum se cunoaște, calul, ca fidel auxiliar al războinicului, a jucat un rol important și în ceremoniile pe care aristocrația le-a adus morților săi. Animal funerar și psihopomp prin excelență, calul duce cadavrul în „lumea de dincolo”, el realizează „ruptura de nivel”, trecerea din lumea de aici în cealaltă lume (M. Eliade 1986, p. 364). Înhumările de cai sunt larg răspândite în mormintele regale, princiare sau aristocratice ale diverselor popoare: la tracii sud-dunăreni, de ex., la Kazanlık un cal întreg în vestibulul tumulului (V. Mikov 1954, p. 31), la Gorniani un cal depus în apropierea sarcofagului (V. Mikov 1937, p. 207—210); la scitii nord-pontici caii, uneori în număr mare, sunt frecvenți în tumuli — de ex., la Tovstaja Moghila s-au depus 7 cai, din care numai unul era fragmentat (B. M. Mozolevski 1979, p. 2—7, fig. 12—13); în necropolele de tip Szentes — Vekerzug—Tápiósztele—Chotin sunt numeroase înhumări de cai (M. Parducz 1952, p. 156, M. Dušek 1966, p. 13); ca de altfel și în lumea sudică: la Gordion (Asia Mică), la Marathon — în *drómos* doi

cai întregi, în Cipru la Salamina, Paleplaphos, Tomassos (N. K. Sanders 1974, p. 195—197, fig. 1, A. Bolomey 1976, p. 389; S. Pigott 1962, p. 110—115, P. Alexandrescu 1970, p. 152, V. Karageorghis 1963, p. 285, 378) sau la celții din Gallia (D. Bretz-Mahler 1971, p. 173). Niciodată caii înhumați nu sunt depuși în aceeași groapă cu defunctul, fiind în gropi sau camere separate (Agighiol, Peretu), sau printru morminte (Zimnicea). De altfel, aceste descoperiri arheologice de la traco-geți confirmă în chip fericit textul lui Herodot, V, 8, privind înmormântările oamenilor bogați: „Expun timp de trei zile cadavrul; apoi jertfesc tot felul de animale și, după un mare ospăț, înainte de care îl jelesc pe cel mort, îl înmormântează pe cel răposat, fie arzându-l, fie îngropându-l”.

Câinii — doar 5 exemplare — 3 la Peretu și 2 la Zimnicea, toți înhumați și datând doar din secolele IV—III î. de H., credem că ilustrează, pe de o parte, unele atributele psihopompe și, pe de altă, cunoscut și apreciat fiind atașamentul său față de stăpân și ajutor al vânătorului, este probabil ca afectivitatea omului să fi determinat înhumarea lui în sau lângă mormintele unor aristocrați-războinici. De menționat că el nu apare niciodată ca ofrandă de carne, nici în gropile cu schelete umane din așezări și în complexe de cult (V. Sirbu 1985, p. 89—129) și nici nu pare să fi jucat vreun rol important în alimentație (M. St. Udrescu 1985, p. 129—132). Înhumările de câini în morminte au o veche tradiție (H. Behrens 1964, p. 7—127) și, de asemenea, apar și la populațiile din jur: la tracii sudici — la Mumdjilar, într-un mormânt tumular de incineratie era un câine întreg, la Brezovo (Plovdiv) într-un tumul erau și oase de câine, pe lângă alte animale (I. Velkov 1938, p. 271); la illiri — la Atenica, s-a sacrificat și un câine pe lângă alte animale, într-un mormânt din secolul VI î. de H. (M. Djuenič, B. Iovanović 1966, p. 4 și 23) etc. În mitologia greacă câinele avea un pronunțat simbolism psihopomp — vezi câinele Cerber ca paznic al infernului, iar romanii sacrificau un cățelșu roșcat primăvara pentru coacerea recoltelor (J. G. Frazer 1980, vol. 3, p. 309).

Restul de specii de animale descoperite în necropole constă în: păsări — 22 exemplare, toate incinerate; bovine — 13 exemplare, 9 incinerate și 4 neincinerate (doar 2 întregi); 15 ovicaprine, 13 incinerate și 2 neincinerate (2 întregi); porci (un exemplar incinerat), la care adăugăm 26 specii neprécizate. Toate animalele — cu excepția a doi căpriori de munte (Tigveni și Cernavodă) și a unui felin (râs?) (Cernavodă) — sunt specii domestice, în special animale tinere, majoritatea fiind fragmentare sau incinerate. Apreciem că toate acestea au fost depuse ca ofrandă alimentară pentru defuncți.

b). **AȘEZĂRI.** Trăsăturile principale ale descoperirilor de animale sacrificate și depuse în așezări sunt următoarele: a) 13 exemplare provin din locuințe și 63 exemplare din gropi; b) varietate mare de specii — 8; c) aproape în totalitate neincinerate — 75 din 76 exemplare!; d) marea majoritate din cele neincinerate sunt întregibile — 58 exemplare (70%); e) aproape în totalitate sunt animale domestice — 68 din 76 identificate; f) predominare evidentă a câinelui — 34 exemplare (aproape 45%) (Anexa nr. 2). Prezența a numeroase oase de animale domestice pe lângă pereții unei construcții de mari dimensiuni și cu vatră în interior, descoperită la Teleac (secolele VIII—VII î. de H.), ce contrastează în mod evident cu locuințele obișnuite, alături de un inventar semnificativ — șase vase în miniatură, o figurină zoomorfă, o tibie de boviden perforată la ambele capete — l-au făcut pe descoperitorul ei, V. Vasiliev (1985, p. 89) să aprecieze că este vorba de un lăcaș de cult unde se efectuau și sacrificii de animale, constatare ce pare probabilă, iar pentru denumirea ei termenul de sanctuar este cel mai potrivit. Descoperirea unor animale în gropi din locuințe: Racos — pasăre, Cucorâni — 3 câini sub două locuințe, Poiana — câine, Căscioarele — „Șuvița Hotarului” — câine, Someșeni — cal, Zalău — purcel, — ar sugera practicarea unor „sacrificii de fundare”; în cazul câinilor (5 din 8 animale) poate și cu credința de „paznic” al căminului. Prezența unor animale alături de probabile sacrificii umane sau înhumări rituale în așezările de la Cetățeni și Chirnovgi ar sugera, poate, ideea de ofrande alimentare pentru defuncți, mai ales că lipsește și câinele ce pare a nu fi folosit în alimentație. Descoperirea unui munnăr impresionat de câini înhumați în așezări — 5 în locuințe și 29 în gropi din apropierea locuințelor — ilustrează cât se poate de evident rolul jucat de acest animal în acest tip de credințe — ca prieten credincios omului și acordarea în continuare a rolului de paznic al căminului, plus evidențierea elementului afectiv al omului față de acest animal.

În privința celorlalte specii de animale descoperite, cai — 12 exemplare, 3 întregi, 7 cranii, 1 craniu, și picioare și numai picioare, 2 viței întregi, 2 cranii și craniu și oase postcraniene, 6 porci (îndeosebi purcel), 7 ovicaprine, din care 4 întregi și 6 iepuri întregi, este și mai dificil de deslușit semnificația, totuși poate fi vorba de anumite practici menite a asigura înmulțirea șeptelului sau creșterea recoltelor, ca și alungarea „spiritelor rele” în afara comunității. Se remarcă depunerea, în general, a unor animale tinere din aceste specii. Deoarece în gropile din așezări s-au depus mai ales capul și extremitățile picioarelor de la cai, folosirea restului corpului în alimentația obișnuită, profană, este posibilă după unii autori (S. Haimovici 1987, p. 144—183, M. Șt. Udrescu 1985, p. 129—132), dar supoziția că raritatea oaselor de cabaline din gropile inenajere se datorează faptului că mulți cai au murit pe câmpul de luptă este neconcludentă (S. Haimovici 1987, p. 144—153). După părerea noastră, este mai degrabă vorba de un tratament special aplicat acestui animal — contex-

tele arheologice par a documenta că el era fie înhumat împreună cu stăpânul său, fie capul și picioarele depuse în gropi rituale, iar restul corpului putea fi folosit, eventual, la banchetele sacre și funerare. De altfel, unii cercetători consideră că de-a lungul istoriei a existat o adevărată aversiune față de consumarea cărnii calului (B. Egardt 1962).

e). *COMPLEXE ÎN AFARA AȘEZĂRIILOR*. La Conțești (jud. Argeș), având în vedere contextul descoperirii — în pădure, pe malul unui lac, apoi bogăția și varietatea inventarului — arme, podoabe, harnașament, cuie și piroane, monedă, cioburi de vase, unele trecute prin foc, altele nu, și marele număr de animale sacrificate — câteva zeci, varietatea de specii — 6-7, selecționarea părților de animale incinerate — s-au găsit aproape numai resturi de membre, demonstrează fără doar și poate, așa cum au conchis descoperitorii, că este rezultatul unei ofrande colective în cinstirea unei divinități, ceremonia constând într-un banchet pe locul rugului, urmat de această depunere de ofrandă unde s-au desfășurat alte ritualuri sacre în raport cu caracterul ofrandei (Al. Vulpe, Eugenia Popescu 1976, p. 217—226). În privința divinității căreia i s-au adus ofrande, Al. Vulpe și Eug. Popescu arată că este greu de știut. Ar putea fi vorba, eventual, de o ofrandă adusă cultului apei și izvoarelor sau unei divinități din această categorie, cult ilustrat și prin alte descoperiri, atât în aria geto-dacilor (V. Sirbu 1987, p. 73—76), cât și la alte popoare (Ü. E. Hagberg 1967; B. Stjernquist 1987, p. 149—157; J. Allain, J. Fauduet, J. Dupoux 1987—1988, p. 105—114) sau cum ar fi cultul unor „dumbrăvi sacre”, întâlnit și la alte popoare (Tacitus, IX).

De asemenea, în complexul de gropi cu 23 de înhumări umane de la Orlea (jud. Olt) — multe cu evidente urme de violențe pe schelete — s-au sacrificat și animale, unele depuse în aceleași gropi cu oamenii, altele în gropi separate (de ex. — în două gropi s-au înhumat 2 și, respectiv, 3 purcei). Având în vedere contextul arheologic și faptul că sunt numai animale domestice (8 porci, o oaie și o pasăre, căci cele 2 carapace de broască țestoasă puteau fi depuse ca atare), se poate aprecia că este vorba de sacrificii de animale depuse fie ca ofrandă alimentară pentru defuncți, fie, mai probabil, ca ofrandă pentru o divinitate în beneficiul căreia s-au efectuat și sacrificii umane.

Complexele de la Gherăseni (jud. Buzău) și Budureasca (jud. Prahova), prin datele pe care le avem la dispoziție — depuneri de capete de cai în șanțuri circulare — datând din secolele V — IV î. de H., sunt descoperiri insolite mai greu de interpretat. Totuși, având în vedere forma circulară a complexului, starea scheletului și simbolismul atribuit calului, ilustrat de unii autori sau de alte descoperiri arheologice, poate fi vorba de ritualuri cu sacrificii implicând o divinitate solară. Restul corpului cailor a putut fi folosit în cadrul unui banchet sacru. După cum ne informează Herodot, IV, 61, sciții „Dintre zei se închină numai Soarelui, căruia îi jertfese cai” și apoi Strabon, XI, 5, 6, despre masageți — „Masageții recunosc un singur zeu, Soarele, căruia îi jertfese cai”, este probabil ca asemenea ritualuri să fi existat și la geto-daci. Unele argumente pot fi aduse în discuție și prin descoperiri arheologice — pe chiupul de la Zimnicea (R. Vulpe 1966, fig. 5) calul este încadrat de două registre cu rozete ce reprezintă soarele sau de capetele de cai cu rozete din tezaurul de la Băiceni (M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu: 1975, p. 105—123) etc. Oricum, este puțin probabil să fie vorba de un cult al calului însuși, nedovedit nici de descoperirea în sine și nici de stadiul de dezvoltare al religiei geto-dacilor. În celelalte descoperiri, fiind vorba de indicii mult mai puține, de obicei fără inventar — este greu de precizat căror tipuri de sacrificii pot fi încadrate.

Efectuarea unor sacrificii de animale, urmate de banchete sacre și ofrande de carne și alte categorii de piese — podoabe, vase, arme, vase prețioase, monede etc., mai sunt ilustrate de o serie de alte descoperiri, încât practicarea acestora nu trebuie considerată ca fapte excepționale. În cadrul unor asemenea descoperiri ar putea fi, eventual, încadrate, cele de tip Moigrad, Bratei, Șimleul Silvaniei, Oradea, Budureasca etc. Pe ansamblu, deci, putem distinge două mari categorii: prima, incluzând cai și câinii, cu rol psihopomp sau de însoțitor (= auxiliar al războinicului și vânătorului) în cadrul necropolelor sau de paznic al căminului (= câinele) și de alungare a spiritelor rele (= calul) în cadrul așezărilor, și a doua categorie formată din *suovetaurilia* (porc, ovicaprine, taurine) și păsări cu rol de ofrande de carne pentru defuncți sau divinități din cadrul necropolelor sau complexelor de cult cu sacrificii umane. Astfel, caii și câinii din prima categorie, includ 86 de exemplare (= 40% din totalul animalelor), 82 neincinerate (59 întregi = 72%) și doar patru incinerate în mormintele de la Tigveni și Cugir, cu 29 exemplare provenind din necropole (24 cai și numai 5 câini), 46 din așezări (aici 34 câini și doar 12 cai), plus 11 din complexe din afara așezărilor. Pentru ambele specii nu poate fi dovedită, cu certitudine, folosirea lor în alimentația profană. Din cea de a doua categorie, cuprinzind *suovetaurilia*, 61 exemplare (29%) cu 39 animale neincinerate (25 întregi = 64%) și 22 incinerate, 29 provenind din necropole, 18 din așezări și 14 din complexe din afara așezărilor (din care 10 asociate cu sacrificii umane!), plus păsările, cu 23 exemplare (11%), din care 21 incinerate, provenind din necropole și 2 neincinerate, din așezarea de la Racoș și complexul de cult de la Orlea, le putem considera ca sacrificii pentru ofrandă de carne. Există, însă, și cazuri când specii

din ambele categorii pot fi întâlnite în aceleași tipuri de contexte, ca sacrificii de fundare (căini, cal, porc, pasăre) sau în beneficiul unei divinități (cai și *suovetaurilia* la Conțești).

IX. CONCLUZII FINALE. Reprezentările iconografice de pe tezaurele din metale prețioase ale traco-geților din secolele V — IV î. de H. cuprind o mare varietate de animale reale, îndeosebi sălbatice (cerbi, căprioare, mistreți, urși, vulturi, iepuri, pești, șerpi etc.) și, mai rar, domestice (de obicei cai și bovine), ce reflectă și unele influențe străine — grecești, scitice, persane (D. Berciu 1969; P. Alexandrescu 1974, p. 273—281; Șt. Burda 1979; I. Venedikov, T. Gherasimov 1973; M. Gramatopol 1982, p. 33—47, 80—97; *Izkustvo* 1986). Indiferent de controversele privind „arta tracogetică” se apreciază că iconografia ei reprezintă scene mitice și magico-religioase (hierogamii, sacrificii rituale, eroizări, vânători rituale etc.) în care animalele își au locul, rolul și atributele lor precise.

În privința coroplasticii zoomorfe trebuie remarcat că sunt reprezentate numai animale specifice arealului locuit de traco-geto-daci, aproape numai specii sălbatice: taurul, calul, cerbul, țapul și căprioara, lupul, mistrețul, berbecul și oaia, ursul, broasca țestoasă, vulturul, șoimul, cocoșul, unele păsări de apă (V. Sirbu 1987, p. 91—157). În privința semnificațiilor figurinelor zoomorfe este foarte puțin probabil că ele să reprezinte divinități ale panteonului geto-dacic, rolul lor fiind, în principal, în cadrul unor practici magice și religioase familiale și obștești de asigurare a fecundității speciilor reprezentate sau a ogoarelor (V. Sirbu 1987, p. 118—119). Excepția ar putea-o reprezenta descoperirea de la Cărlomănești (M. Babeș 1977, p. 319—352) unde apreciem că poate fi vorba de un sanctuar cu *ex voto* închinat unor divinități protectoare ale vânătorului (v. Sirbu 1987, 117—118). Cu excepția unor protome zoomorfe, reprezentările de animale pe ceramică sunt destul de puține: Zimnicea — cal cu simboluri solare (R. Vulpe 1966, fig. 5); pe o fructieră aparținând culturii Basarabi sunt incizate, echidistant, cinci căprioare (Al. Vulpe 1986, p. 72, fig. 1/17); pe o ceașcă dacică de la Poiana, în relief, sunt redată un țap și o căprioară (informații M. Nicu); la Răcățanu apar calul, leul, cerbul, berbecul (V. Căpitanu 1986—1987, p. 93—98, fig. 1—3). De asemenea, există unii rythoi traco-getici din ceramică cu partea inferioară în formă de cap de animal, în special de cal (N. Conovici 1987, p. 92—99). În sprijinul sacrificiilor rituale de animale pot fi aduse în discuție și alte două descoperiri: pe obrăzarele coifului de la Poiana-Coțofenești un personaj cu bonetă și akinakes sacrifică un berbec (D. Berciu 1969, p. 80—81, fig. 57—58), iar un craniu de berbec cu policheratie de la Răcățanu prezintă la baza celor patru coarne câte un mic orificiu rotund în care, probabil, în cadrul unor ritualuri s-au introdus anumite piese (S. Haimovici 1985, p. 97—98, fig. 1).

Este mai mult decât probabil ca aceste categorii de surse documentare să reflecte și prefaceri profunde în mentalitățile magice și religioase ale traco-geto-dacilor, având în vedere și perioada îndelungată tratată acum, dar care, în lipsa surselor scrise, nu pot fi sesizate în profunzime și detalii. Având în vedere extrema sărăcie a altor surse documentare — cu excepția celor arheologice — nu este, deci, posibil să cunoaștem fenomenul sacrificiilor de animale la traco-geto-daci ca în alte civilizații. De exemplu, în lumea grecească există relativ numeroase informații scrise și o bogată iconografie ce au permis stabilirea ca atare a unor ritualuri și modul diferențiat cum ele se reflectă în diverse categorii de izvoare (F. van Straten 1987, p. 159—170). Un anume mod de a gândi și a înțelege pietatea și raporturile dintre zei și oameni în societatea grecească din secolul V î. de H. sunt sugestiv redată de Platon (*Euthyphron*, 14 b — c și e): *Euthyphron*, „... dacă cineva știe să spună și să facă lucruri plăcute zeilor, rugându-se și aducând jertfe, acest lucru înseamnă pietate și astfel de fapte apară gospodăriile oamenilor și obștea oricărei cetăți”; iar Socrate îi răspunde: „Dar oare să jertfești nu înseamnă să dăruiești ceva zeilor, iar să te rogi să le ceri ceva?”, pentru a conchide apoi, „Atunci pietatea ar fi un fel de negustorie între oameni și zei”.

Chiar dacă sursele privindu-i pe traco-geto-daci sunt evident mult mai sărace, fiind în general de natură arheologică, totuși în esență fenomenul sacrificiilor de animale se bazează pe tipuri și structuri similare de credințe și mentalități. Se poate dovedi acum că și în lumea traco-geto-dacilor fenomenul ofertelor, darurilor, către zei și defuncți, a persistat de-a lungul secolelor devenind o „instituție” sacră, bazată pe credința că toate lucrurile bune — hrana, sănătatea, succesul — sunt daruri supranaturale și, într-un anume mod, trebuiau să fie recompensate. Întrucât documentele arheologice — sursă aproape exclusivă pentru traco-geto-daci — limitează și sărăcesc mesajele pe care sunt susceptibile să le transmită și nu pot reconstitui conținutul ritualurilor sacrificiilor de animale, a trebuit, cel puțin să indicăm câteva categorii susceptibile de a le lumina indirect, fără a intra, evident într-un „comparatism confuzionist”.

L. Blaga, în 1943 (*Getica*, p. 4), aprecia că: „Trebuie să recunoaștem că pe temeiul exclusiv al informațiilor ce ne stau la dispoziție, nu putem să aspirăm la reconstituirea conținuturilor ca atare, ale mitologiei și religiozității gete. Credem însă că pe baza unui examen mai atent al materialului documentar s-ar putea arăta, cel puțin cu oarecare aproximație, locul ce-l ocupă acea mitologie și religiozitate în cadrul unei topografii stilistice, care ar îmbrățișa toate ramurile ariene. Nu încapă nici o îndoială că aspectele esențiale ale diverselor mitologii ariene ne pun în fața unor asemănări și deosebiri de stil”. Observația este încă valabilă. Deci, analiza variatelor categorii de izvoare privind

sacrificiile de animale la traco-geto-daci și daco-romani ne-a condus la următoarele constatări : a) nu dispunem de dovezi sigure care să indice un cult al animalului însuși, căci decoperirile de cai de la Budureasca și Gherăseni — pasibile de o asemenea interpretare — par să fie mai degrabă sacrificii pentru o divinitate solară ; b) este dificil să depistăm dacă — și în ce măsură — unele animale au putut deveni sacre, deci întruhipări — totale sau parțiale — a unor divinități, ori animalul preferat sau consacrat zeului ; c) este sigură existența unor sacrificii de animale cu ocazia funeraliilor defuncțiilor — confirmate și de surse scrise — caz în care o parte a animalului putea fi consumată de participanți în cadrul ceremoniei funerare, iar altă parte depusă alături de defuncți, ca și sacrificarea altor animale ca „însoțitori” ai defunctului (de ex., caii și căinii) ; d) existența ceremoniilor cu sacrificii de animale — permanente sau ocazionale — cu ofrande în beneficiul unei divinități oferite de o întreagă comunitate este cel mai bine ilustrată de descoperirea de la Conțești (jud. Argeș). Poate că analiza unui set mai mare de ovicaprine sacrificate va putea sesiza ceremonii celebrate la date fixe ; e) existența unor „sacrificii de fundare” a locuințelor documentate de descoperirile de la : Căscioarele, Cătunu, Chirnoși, Cucorâni, Poiana, Racoș, Someșeni și Zalău ; f) sunt probabile sacrificiile de animale în vederea asigurării înmulțirii și creșterii șeptelului, apoi exorcismul, alungarea spiritelor rele în afara comunităților umane, ca și cele cu sens expiator în caz de molimi, foamete, secetă etc. (inhumările de animale întregi sau de capete în așezări sau la marginea lor), datorită presupuselor puteri magice ce li se atribuiseră ; g) se poate admite și inhumarea unor animale în urma morții naturale — mai ales câinele, actul fiind determinat de afecțiunea omului față de el.

Astfel, deși suntem abia la început de drum în studiul acestui fenomen se poate constata polivalența semnificațiilor sacrificiilor rituale de animale în arealul traco-geto-dacilor și daco-romanilor, iar cercetările viitoare vor aduce noi precizări de ordin general și de detaliu.

X. CATALOGUL DESCOPERIRILOR

A. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

1. **NECROPOLE ȘI MORMINTE IZOLATE.** a) *Ofrande neincinerate.* 1. **BIHAREA** (jud. Bihor). Într-o necropolă, lângă un mormânt, s-a înhumat un animal de talie mică (pisică sălbatică?). Secolele VI — V î. de H. Informații S. Dumitrașcu.

2. **MERI** (jud. Teleorman). Într-un tumul cu mormânt de inhumație s-a descoperit la schelet întreg de ied de circa cinci luni, trei oase de ovicaprină de circa șase luni, două oase de bovină și un femur de cal. Hallstatt A. E. Moscalu 1976, p. 78, A. Bolomey 1976, p. 87.

3. **PRĂJENI** (jud. Botoșani). În 1986, într-un mormânt de inhumație, probabil tumular, la picioarele defunctului, bărbat de circa 50 ani, s-a depus un miel întreg ; inventarul consta din vase mari, unul canelat, și un ac de bronz. Hallstatt A. Informații N. Ursulescu, P. Șadurschi.

4. **TRIFEȘTI** (jud. Iași). Într-o groapă aproape patrulateră, adâncă de 1 m, la 0,50 m de suprafață, s-au depus două bovidee, ambele culcate pe dreapta. Primul bovidul, întreg, avea capul orientat spre SV, cu membrele anterioare în poziție de mers, iar cele posterioare, după ce treceau pe sub al doilea schelet, erau aduse lângă osul stern. Al doilea bovidul, de la care lipsește craniul și regiunea cervicală, era la NV față de primul și atât membrele anterioare, cât și cele posterioare, de la care lipsește femurele, sunt în poziție normală de mers. Sub scheletele de animale erau câteva fragmente de coaste și un os iliac de la un schelet uman. Pe fundul gropii era o pată ovală, cărămizie (15 × 25 cm), provenind de la un foc făcut pe loc. În apropiere erau două morminte, unul de incinerare din Hallstatt A, cu vase întregi sau întregibile, și altul de inhumație, în poziție aproape șezândă, cu ofrandă animală într-un strat de cenușă. I. Ioniță 1962, p. 735—736, fig. 4.

b) *Ofrande incinerate.* 1. **FERIGILE** (jud. Vâlcea). În zece din mormintele tumulare de aici s-au descoperit ofrande animale — în opt cazuri numai de pasăre (T 20, M 2 ; T 26, M 1 ; T 42, M 1 ; T 72, M 1 ; T 79, M 1 ; T 106, M 1 ; T 120, M 1 ; T 77, M 2), într-unul pasăre și ovicaprin (T 19, M 1) și în altul pasăre, ovicaprin și animal de talie mai mare (T. 20 M. 3). Ofranda era arsă împreună cu defunctul, resturile fiind culese de pe rug în același timp ; această practică privea îndeosebi adulții — bărbăți și femei — și, mult mai rar copii. Secolele VI — V î. de H. D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski 1975, p. 81—86.

2. **TIGVENI** (jud. Vâlcea). Ofrande animale s-au identificat în șapte morminte, în marea majoritate de femei (T 2, M 1 ; M 4 ; M 6, M 9 ; M 12 ; T 5, M 1 ; T 10, M 1). Într-un caz — „M. 10” — descoperindu-se însă numai două urne cu oase de animale — ovicaprin, porc, bou și cal, de la mai mulți indivizi din aceeași specie, o putem considera numai groapă de ofrande de carne și nu mormânt. Ofrandele au fost arse împreună cu defunctul, depunându-se apoi fie în aceeași urnă cu acesta, fie separat, sau pe un rug separat (de la ospățul funebru?). Sunt îndeosebi animale domestice, doar într-un singur caz era și căprior de munte (T 3, M 9). S-a constatat că ofrandele simple, de la o singură specie, lasă loc tot mai mult celor variate și multiple (într-un caz (T 10, M 1) era un os nears de bovidul). Secolele VI — V î. de H. D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski 1975, p. 99—101.

II. **AȘEZĂRI.** a) *Ofrande neincinerate.* 1. **POPEȘTI** (jud. Giurgiu). Într-o groapă din așezare s-au descoperit două schelete întregi de porci de lapte, inconjurate de mai multe vase, întregi și fragmentare, cochilii de scoici, un bob de grâu carbonizat, câteva piramide din lut, o așchie de silix și puțină cenușă. Cultura Basarabi, secolele VIII — VII î. de H. R. Vulpe 1957, p. 230, fig. 5.

2. **RACOȘ** (jud. Brașov). Sub podeaua unei locuințe, într-o mică groapă (Diam. = 0,15 m), cu pietre mărunte depuse în jurul gurii, s-a găsit scheletul întreg al unei păsări mici. Hallstatt A—B. Săpături I. Glodariu și Fl. Costea ; informații Fl. Costea.

3. **TELEAC** (jud. Alba). În ultimul nivel de locuire, în locuința 25 (4,3 × 6 m — de circa trei ori mai mare decât restul locuințelor, și cu vatră în interior — care, în general, lipsește din locuințele obișnuite) s-au depus în mod sistematic, „în cerc”, pe lângă pereti, numeroase oase de animale domestice ; lângă peretele de nord era o figurină zoomorfă, iar lângă ea o tibie de bovidul perforată la ambele capete. În aceeași locuință se aflau șase vase mici, în general întregi, din care trei erau forme unice ; probabil folosite la prepararea și păstrarea diferitelor alifii sau licori utilizate în practicile de cult și magice sau la vindecări. V. Vasilev apreciază că ea a putut fi un lăcaș de cult (sanctuar?) servind celor care oficiau diferite practici culturale, oasele de animale provenind, fie de la sacrificii „oficiale”, fie de la tot felul de practici ocultice necesitate sacrificii animale. V. Vasilev 1985—1986, p. 88—89.

III. COMPLEXE ÎN AFARA AȘEZĂRIILOR. a) *Ofrande neincinerate*. 1. **TULCEA** — „*Drumul Taberei*” (jud. Tulcea). Într-o groapă, la adâncimea de 1,70 m, s-au descoperit scheletele a două oi, așezate pe o parte; inventarul consta dintr-o căniță fragmentată, o mărgică și un obiect de fier. Cultura Babadag. Informații V. H. Baumann.

2. **ULPIA TRAIANA SARMISEGETUZA** (jud. Hunedoara). Sub nivelul roman, într-o groapă, s-a găsit un schelet întreg de cal, iar în jur cioburi hallstatiene. Hallstatt B1. Săpături D. Alicu, S. Cociș.

B. A DOUA EPOCĂ A FIERULUI. 1. **NECROPOLE ȘI MORMINTE IZOLATE**. a) *Ofrande neincinerate*. 1. **AGIHIOL** (jud. Tulcea). În tumulul „*Princiar*”, într-o cameră din piatră nefasonată și bărne, separată de cea în care au fost depuși oamenii, se aflau scheletele întregi a 3 cai — doi cu capul spre nord și unul spre sud (unul avea două săgeți în corp); doi aveau piese de harnașament și podoabă, al treilea, probabil nu. Secolul IV î. de H. D. Berciu 1969, p. 38—39.

2. **ANDOLINA** (jud. Călărași). Într-un mormânt din necropola plană s-au găsit capul și picioarele unui cal, fără nici o piesă de harnașament sau podoabă. Secolele IV — III î. de H. M. Irimia 1976 p. 41, nota 22.

3. **GĂVANI** (jud. Brăila). În 1971 s-a distrus un tumul ce a conținut un mormânt de înhumație cu un inventar bogat, recuperat numai parțial; după informațiile muncitorilor erau mai mulți cai. După cele 6 zăbale și 12 psalii recuperate ar putea fi vorba de minimum 6 cai, dar e posibil ca unele piese de harnașament să fie depuse numai simbolic. În plus, dacă înscama de ansamblu inventarului, mormântul ar putea avea o origine nord-pontică. N. Harțuche 1985, p. 25—70; V. Sirbu 1983, p. 30—31.

4. **PERETU** (jud. Teleorman). În tumulul mormântului „*Princiar*” de înhumație de aici s-au descoperit; a) în stânga defunctului, capul și picioarele unui cal; b) într-o groapă scheletul întreg al unei vaci; c) în altă groapă, 2 câini, unul având craniul spart, iar o strachină spartă în două era depusă la capul unuia și la coada celuilalt; d) în altă groapă, alt schelet întreg de căine. Secolul IV î. de H. E. Moscalu 1986, p. 59—61.

5. **ZIMNICEA** (jud. Teleorman). În necropola tumulară de incinerare s-au descoperit scheletele a 14 cai de tip oriental, majoritatea de 6—9 ani (doar unul de 12 ani și altul sub 5 ani) (fig. 3). Gropile, adânci de 1—1,43 m, se aflau răspândite printre morminte, unele de mărimea animalelor, pe când în gropile mai mici animalele erau chirecte (într-un caz, groapa fiind foarte mică, calul a fost îndesat în ea, iar capul așezat pe marginea ei). Majoritatea scheletelor sunt întregi, dar uneori s-au depus numai capul și extremitățile picioarelor. Nici orientarea și nici partea pe care au fost depuși n-a fost unitară; în fiecare groapă era numai câte un cal. Nu s-a putut preciza dacă toți caii au fost sacrificați și cum anume, doar într-un caz s-a găsit la schelet un vârf de săgeată. La animalele la care s-a putut preciza exact sexul, sunt numai masculii, fie armăsari, fie caștrați; unele exemplare s-au depus cu harnașament, altele nu. Printre morminte, într-o groapă separată, s-a găsit și scheletul întreg al unui câine, iar capul altuia era depus la marginea gropii unui mormânt tumular de incinerare. Secolele IV — III î. de H. A. D. Alexandrescu 1983, p. 67—78; S. Haimovieci 1988, p. 79—107; Gh. Bichir 1982, p. 157.

b) *Ofrande încinerate*. 1. **BUGEAC** (jud. Constanța). Din 19 morminte de incinerare analizate, la 6 (M 1, M 2, M 6, M 11, M 17) s-au identificat ofrande animale, deci aproape 1/3 (în trei cazuri, de la o specie, iar în trei, de la două); trei morminte erau de copii, două de adulți tineri și unul de adultă tânără. Ofrandele animale provin de la trei păsări, trei (?) ovicaprine, o bovină și două specii neidentificate; arderea s-a făcut pe același rug sau nu cu defunctul. Secolele V — IV î. de H. D. Nicolaescu-Plopșor 1974, p. 27—38.

2. **CANLIA** (jud. Constanța). Din 35 de morminte de incinerare analizate, doar în 4 (doi bărbați și două femei) s-au găsit și ofrande animale provenind de la câte o singură specie, neamestecate; în 3 cazuri a fost vorba de ovicaprine (M. 67, M. 76, M. 80), iar în unul (M.7) de boviduce. Secolul IV î. de H. D. Botezatu 1981, p. 123—131.

3. **CERNAVODĂ** (jud. Constanța). Într-un mormânt dublu de incinerare, cu femei adulte, s-au identificat fragmente de oase de la un felid (râs?), un carnivor de talie mijlocie și un rumegător de aceeași talie (căprioară?), depuse în urne îm-

preună cu defunctele. Secolul IV î. de H. N. Haas, C. Maximilian, D. Nicolaescu-Plopșor 1957, p. 309—313.

4. **CUGIR** (jud. Hunedoara). Din 3 tumuli analizați, doar în unul (T. 2 — „*Princiar*”) erau incinerate trei cai. În mormântul „*Princiar*” era un bărbat de circa 35 de ani, împreună cu un bogal inventar, în special echipament de luptă. Pe un plătou special amenajat s-a incinerat defunctul, într-un car triunfal, împreună cu 2 cai înhumați; de asemenea, s-a mai sacrificat încă un cal, probabil cel de călărie; în mormânt s-au găsit și trei zăbale. Secolul I î. de H. I. H. Crișan 1980, p. 81—87; analiză zooarheologică de T. Ceuca.

II. AȘEZĂRI. a) *Ofrande neincinerate*. 1. **BORDUȘANI** (jud. Ialomița). În așezare, într-o groapă a cărei contur n-a putut fi delimitat, s-a găsit un schelet de câine. Sec. II — I î.e.n. Informații G. Trohani.

2. **BRAD** (jud. Bacău). În așezare, în gropi separate, câte un singur exemplar, s-au găsit mai multe schelete de câini și cranii de cai. Secolele I î. de H. — I d.H. Informații V. Ursachi.

3. **CĂSCIOA RELE** — „*Șuvița Iolarului*” (jud. Călărași). În așezarea geto-dacică de aici, ce se datează în secolele IV — I î. de H., s-au descoperit și două inhumări animale, una într-o groapă, cealaltă sub vatra unei locuințe: *Gr. 1* de formă aproape ovală (Diam. = 0,80 × 0,70 m; A = 0,60 m), situată pe terasa de jos, chiar la periferia așezării, a cărei umplutură era formată din pământ cenușos cu mulți pigmenți de cărbune, mici bucăți de vatră, câteva pietricele și rare oase de la alte specii de animale. Pe fundul gropii s-a depus un porc (*Sus domesticus*) de 9—12 luni, întreg și în ordine anatomică, așezat pe dreapta, cu capul la vest; la nivelul scheletului erau câteva cioburi de vase ceramice, pietre și vase de la alte animale (fig. 9/1—2). Fragmentele de vase provin de la boreane cu brăuri alveolate și butoni cilindrici, fructiere negre și cenușii, toate modelate cu mâna, și de la o amforă grecească. Stratigrafia și formele de vase datează complexul în secolul II î. de H. *Locuința nr. 12, Gr. 12*. Pe terasa mijlocie, într-o groapă de formă tronconică (A = 0,60 m, Diam. = 0,65 m, Diam. F. = 0,60 m), aflată sub vatra locuinței, umplutura conținea rare cioburi de vase, bucăți de vatră, pigmenți de cărbune și câteva oase de animale. În jumătatea estică a gropii s-a depus un câine (*Canis familiaris*), matur, întreg și în ordine anatomică, așezat pe dreapta, cu capul la nord-vest și coada la est, corpul ușor arcuit; picioarele din spate erau fracturate deasupra genunchilor (fig. 8). Ofrande: silix pe mijlocul șirei spinării, piatră mare la baza picioarelor din spate, borean și cupă de fructieră neagră, lustruită, modelată cu mâna, la circa 0,20 m deasupra scheletului. Stratigrafia și formele de vase datează groapa în secolul II î. de H., poate chiar în prima lui jumătate. V. Sirbu, E. Ciocca, P. Damian 1991 (sub tipar); M. St. Udrescu 1991.

4. **CĂSCIOA RELE** — „*Coinea II*” (jud. Călărași). În așezare s-au descoperit trei gropi cu șapte animale, toate spre mijlocul așezării și relativ apropiate: *Gr. 1* de formă tronconică (Diam. G. = 1,70 × 1,82 m; Diam. F. = 1,86 × 1,90 m; A = 0,60 m) a cărei umplutură conținea puține fragmente ceramice și de vatră, plus câteva oase de la alte animale. Aproape de gura gropii s-a depus un cal (*Equus caballus*), întreg și în ordine anatomică, așezat pe dreapta, cu capul întors spre SSE și așezat pe omoplatul stâng, cu șira spinării arcuită (fig. 9/3). Este vorba de un cal de circa 4 ani, probabil mascul, cu talia de 132,5 m. Calul a fost depus împreună cu căpăstrul, păstrându-se întregi zăbala, psaliile și catarama, aflată pe stânga craniului, toate din fier. Sub partea anterioară a calului s-a depus și un iepure (*Lepus europaeus*), probabil întreg, dar datorită presiunii calului, are unele părți ale corpului dislocate. Pe baza pieselor de harnașament ale calului complexul se datează în a doua jumătate a secolului IV î. de H. Din *Gr. 2*, de formă tronconică, nu s-a păstrat decât partea inferioară (Diam. = 1,46 × 1,40 m) și circa o treime din cea superioară, restul fiind distrusă de un bordei dacic. Umplutura era formată din pământ negricios cu pigmenți de vatră și câteva cioburi. La diverse adâncimi, s-au găsit schelete de la patru animale, dar în partea distrusă a gropii e posibil să fi fost și altele. În partea superioară, estică, a gropii s-a depus cadavrul unei vulpi (*Vulpes vulpes*), întreg și în ordine anatomică, capul spre vest, corpul ușor curbat, picioarele din față

strânse, iar cele din spate ușor indoite. Rare cioburi dacice peste schelet și la baza picioarelor. Pe mijlocul gropii s-a depus un porc (*Sus domesticus*) de 9–12 luni, probabil întreg, dar a fost afectat de săparea bordeiului. În jumătatea estică a fundului gropii s-au depus, probabil întregi, și doi iepuri (*Lepus europaeus*), unul tânăr și altul matur. În jumătatea inferioară a gropii s-au găsit și două carapace de broască țestoasă. Complexul se datează în secolele III–II î. de H. Gr. 7 de formă rotundă (Diam. = 1,50; A = 0,40 m) conținea multă cenușă, arsură, cărbune, fragmente de vatră și foarte puține cioburi de vase. Scheletul de porc (*Sus domesticus*) era în partea sudică a gropii, aproape de fund, animalul fiind depus întreg și în ordine anatomică, așezat pe stânga, cu capul spre est și picioarele indoite. Secolele III–II î. de H. — V. Ștrbu, E. Ciocea, P. Damian 1991 (*passim*); M. St. Udrescu 1991 (*passim*).

5. **CĂSCIOA RELE** — „Cătălui” (jud. Călărași). Într-o groapă tronconică, numai parțial săpată, s-a descoperit craniul unui cal (nu se poate, deci, preciza starea reală a depunerii); în umplutura gropii era cărbune. C. Stoica 1984, p. 142. Săpături G. Trohani.

6. **CĂTUNU** (jud. Dimbovița). În gropi separate s-au descoperit: a) la periferia așezării capul și extremitățile de la două picioare ale unui cal adult, femelă de circa patru ani și jumătate; b) în Gr. 19 (Diam. = 1 × 1,50 m; A = 1,60 m), de formă tronconică, scheletul întreg al unui cal adult, mascul castrat, de opt-nouă ani, așezat pe dreapta, puternic chirreț, capul la est, picioarele din față întinse; sub schelet o cupă hemisferică, lucrată la roată, și fragmente de la alte vase; c) două schelete întregi, unul de *Ovis aries* și altul de *Capra hircus*, ambele de circa șapte-opt luni și jumătate; d) într-o alcovelă (Diam. = 0,46 × 0,33 m; A = 0,55 m), dintr-o locuință de suprafață s-au identificat oase umane incinerate, de adult, și oase neincinerate din mandibula unui cal de 7–8 ani. Secolele II–I î. de H. C. Stoica 1980, p. 195–199; idem, 1984, p. 138–144; S. Haimovici 1984, p. 145–149; informații M. St. Udrescu.

7. **CETĂȚENI** (jud. Argeș). Sub un pavaj de pietre se aflau scheletele ciopârțite a 3 copii și, pe lângă piese ceramice și metalice, s-au găsit oase de ovicaprine și porcine, precum și boabe de grâu carbonizate. Secolele II–I î. de H. D. V. Rosetti 1969 p. 90–94.

8. **CHIRNOGI** (jud. Călărași). În colțul unui bordei, deasupra unui schelet de copil, s-au aflat fragmente de craniu, mandibule și extremitățile picioarelor de la o oaie (*Ovis aries*) de circa șapte luni și de la un vițel (*Bos taurus*) de circa două săptămâni. Secolul II î. de H. G. Trohani, L. Georgescu, M. St. Udrescu 1972, p. 123–125.

9. **CUCORĂNI** (jud. Botoșani). În vestul unui bordei, într-o groapă aflată parțial sub vatră, s-a depus un căine întreg, culcat pe stânga, capul spre nord. Secolele IV–III î. de H. Pe fundul Gr. 25 de forma ovală (Diam. = 1,50 × 2,25 m; A = 1,10 m), suprapusă de o locuință, peste un strat de cărbuni și cenușă, fără inventar arheologic, s-au așezat 2 câini întregi, aproape unul peste altul, culcați pe stânga, cu capetele spre vest (fig. 5/4–5). Secolele III–II î. de H. S. Teodor 1975, p. 128, fig. 6/b și p. 132, fig. 10/b).

10. **DIVICI** (jud. Caraș–Severin). Pe fundul unei gropi era un craniu de cal, împreună cu mai multe vase dacice întregi. Secolul I î. de H. Informații M. Gumă.

11. **DUMBRĂVA** (jud. Iași). Într-o groapă cu fragmente ceramice, de lipitură arsă, și de vatră, cărbuni, s-au găsit oase umane izolate (două peronee, stâng și drept, de la un adult și un femur stâng și o tibie dreaptă de la alt bărbat, ambii de talie joasă), plus extremitățile distale ale membrilor posterioare ale unui cal tânăr, toate fără urme de ardere. Fragmentele ceramice provin de la o ceașcă-opaiț, un vâscior, modelate cu mâna și o strachină modelată cu roata ce s-au întregit, plus două borcane cu brău alveolat și proeminențe. Secolul I î. de H. S. Sanie, Ș. Sanie 1983–1984, p. 131–136; S. Haimovici 1983–1984, p. 137–143.

12. **INDEPENDENȚA** — fost Murighiol (jud. Tulcea). În așezarea getică, în două gropi circulare, s-au dezvelit scheletele a 2 câini, întregi și în ordine anatomică, culcați pe o parte, cu capul spre nord. În umplutura gropilor erau fragmente ceramice getice și elenistice, cenușă, cărbune și arsură. Într-o

altă groapă se afla și al treilea schelet, umplutura acesteia neavând nici o piesă de inventar, ci doar pământul curat scos la săparea ei. Sfârșitul secolului II — începutul secolului I î. de H. Informații V. Lungu.

13. **POIANA** (jud. Galați). În noile cercetări întreprinse aici s-au descoperit: a) un schelet întreg de căine, într-o groapă situată într-o locuință, împreună cu vase dacice întregi; b) într-o groapă un schelet întreg de oaie, având pe o parte un șir de pietre; c) în două gropi, 2 cranii de cai; d) într-o groapă, un craniu de mistreț. De asemenea, în notele de șantier ale săpăturilor mai vechi întreprinse de R. și E. Vulpe sunt menționate alte inhumări de animale. Secolele II î. de H. — I d. H. Săpături S. Teodor, M. Nicu, S. Țau; informații M. Nicu.

14. **POPEȘTI** (jud. Giurgiu). Pe mijlocul unei gropi s-a descoperit craniul, cu coarne, al unui bovid, ce fusese depus aici cu deosebită grijă; în umplutura gropii erau puține cioburi de vase. Secolele II–I î. de n. Informații G. Trohani.

15. **RĂCĂȚĂU** (jud. Bacău). Pe fundul unei gropi din șanțul de apărare s-a găsit scheletul întreg al unui căine. Secolele I î. de H. — I d. H. Informații V. Căpitănu.

16. **SLIMNIC** (jud. Sibiu). În Gr. 17 s-a dezvelit scheletul întreg al unui vițel; pământul de umplutură conținea fragmente ceramice dacice și romane, pietre de rău și lipitură de perete ornamentată. Secolele I î. de H.–I d. H. I. Glodariu 1981, p. 23.

17. **SOMEȘENI** (jud. Cluj). Sub podeaua unei locuințe, într-o groapă, s-a găsit partea anterioară a unui schelet de cal (capul, gâtul și puțin din trunchi) fără piese de inventar. Secolele I î. de H. — I d. H. Informații I. Mitrofan.

18. **ȘURA MICĂ** (jud. Sibiu). În această așezare s-au descoperit mai multe animale inhumate, din care s-au menționat: a) 3 câini într-o groapă, din care doi aveau scheletele întregi, iar de la al treilea era numai capul; b) un schelet întreg de mânz; c) un schelet întreg de căprioară. Secolele II–I î. de H. I. Glodariu, Th. Nügler, M. Rill, E. Iaroslavschi 1983, p. 242; I. H. Crișan 1986, p. 419.

b) *Ofrande incinerate*. 1. **MĂRGĂRITEȘTI** (jud. Olt). Într-o urnă, aflată pe podeaua locuinței nr. 1, împreună cu resturile cinerare ale unei femei de circa 30 ani, s-au identificat oase de pasăre. Secolele III–II î. de H. D. Nicolaescu-Ploșor, W. Wolski 1975, p. 135–139.

III. **COMPLEXE ÎN AFARA AȘEZĂRIILOR**. a) *Ofrande neincinerate*. 1. **BRAȘOV** (jud. Brașov). Într-o groapă cu două schelete umane, ce făcea parte dintr-un complex de cull, s-a depus o parte din capul unui purcel. Secolele I î. de H. — I d. H. D. Prolase 1971, p. 17–18.

2. **BUCUREȘTII NOI**. Într-o groapă s-au găsit scheletul întreg al unui vițel de circa șase luni, iar în altă groapă, un craniu de cal așezat peste oase de bovid. Secolul II î. de H. Gh. Bichir 1982, p. 157.

3. **BUDUREASCA**, sat Vadu Săpat, com. Fântânele (jud. Prahova). În anii 1962 și 1964. în punctul Budureasca 3 (S III/1962, cas. 5/1964) s-a identificat un interesant complex arheologic datând din secolele V–IV î. de H. suprapus și puternic deranjat de două borșleio și un captor din secolele V–VI î. de H. Nivelul său de călcare — amenajat pe o sumară orizontalizare a terenului — se situa la — 1,45 m (vest) și la — 1,20 m (est), decalaj rezultat din înclinarea pantei de la V către E. Complexul consta dintr-un șanț-ring cu diametrele externe de 5,05 m × 4,75 m, ce înconjura o arie de circa 4 m × 3,90 m (cvasitotal răvășit de bordeiele din secolele V–VI). Șanțul-ring avea fundul albiat și varia atât ca lățime (0,45–0,60 m), cât și ca adâncime (0,30–0,19); în umplutura violaceu-maronie se aflau pigmenți de cărbuni, fragmente de chirpic și câteva cioburi. În șanțul-ring, din loc în loc, au fost depuse 7 capete de cai din care două — cu botul spre exterior — grupate în partea nordică (fig. 7). Oasele erau în conexiune anatomică, reprezentând craniul, mandibula și câteva vertebre cervicale. Capetele cailor au fost depuse fie pe fundul șanțului, fie ceva mai sus. Ceramica, rară și fragmentară, aflată pe nivelul de călcare sau în șanțul circular provine de la vase neîntregibile, modelate cu roata sau cu mâna. Nu s-au descoperit oase calcinate nici în șanțul-ring nici în zona din interio-

rul ringului. Mantaua tumulului nu s-a putut defini, în condițiile deranjamentelor ulterioare (oricum nu erau pietre). Informații V. Teodorescu.

4. **GIERĂȘENI** (jud. Buzău) Pe malul drept al Călmățuului, în punctul „Lacul Frâncului” s-a descoperit un complex format dintr-un șanț-ring cu mai multe crani de cai, așezate circular, din loc în loc și păstrate în bună stare de conservare. Nici aici mantaua „tumulului” n-avea pietre. Este deci un complex similar celui de la Budureasca. Informații V. Teodorescu.

5. **LOZNA** — „Turbărie” (jud. Botoșani). Într-o turbărie, alături de fragmente ceramice geto-dacice, s-a găsit scheletul aproape întreg al unui bovidului acornut (*Bos taurus*), de sex feminin, de 5 — 6 ani. Secolele II — III. de H. S. Haimovici, G. Belențiu 1983, p. 205 — 208.

6. **ORLEA** (jud. Olt). În complexul de cull de aici, cu numeroase schelete umane, întregi sau parțiale, unele cu urme evidente de sacrificare, s-au descoperit oseminte de animale, atât în gropi separate, cât și în cele cu înhumări umane: a) schelet complet de oaie într-o groapă cu fundul ars și cu șiruri de pietre; b) 3 schelete de porci tineri, așezați unul lângă altul; c) lângă craniul unui adult se aflau două mandibule fragmentare de porc; d) 2 schelete de porci într-o groapă cu un schelet de copil; e) într-o groapă, în zone diferite, craniul de porc și oase de pasăre, corn de cerb, cioburi de vase și trei pietre; f) 2 carapace de broască țestoasă (dacă n-au fost cumva depuse ca atare). În total, deci, 8 porci (5 întregi, 1 craniu, 2 mandibule), o oaie întreagă și o pasăre, plus 2 carapace de broască țestoasă. Secolele II — III. de H. E. Comșa 1972, p. 65 — 77.

7. **OSTROVUL CORBULUI** (jud. Mehedinți). În apropierea așezării, în două gropi circulare, s-au descoperit scheletele a doi câini (*Canis familiaris*), ambii așezați pe dreapta, pe marginile gropilor, spre fund, dar în timp ce unul a fost așezat în poziție anatomică cu picioarele în poziție „de mers” (fig. 11) celălalt are partea inferioară a picioarelor în poziție neanatomică, probabil frântă. În umplutura gropilor fragmente de vase dacice. Secolele II — III. Informații M. Șimon.

b). **Ofrande incinerate**. 1. **CONȚEȘTI** — com. Davidești (jud. Argeș). În locul denumit „Lacul lui Bărcă”, situat pe malul unui lac, în pădure, pe o zonă ovală (13,5 m × 8,5 m) s-au descoperit mici fragmente de oase calcinate de animale, cioburi de vase, cioburi metalice, fragmente de brățări și mărgelile din sticlă și o drăhmă din Dyrachium. În estul acestuia, pe o suprafață de circa 15 m², erau multe obiecte din fier, unele netrecute prin foc: 45 vârfuri de săgeți, 12 cuțite, 5 pinteni, 5 fibule, 11 piroane și seabe din fier, un inel din bronz etc. Din cele 3400 de fragmente de oase animale incinerate — marea majoritate de 8 — 14 mm și puține de 40 — 48 mm — 3360 provin de la membre, apreciindu-se că restul corpului a fost utilizat probabil, la banchetul ceremonial. S-a identificat un număr variat de specii de animale: ovicaprine, porci tineri, bovine, cai, capră sălbatică și două specii neidentificate. S-a constatat că animalele au fost incinerate în alt loc, că vasele au fost sparte în cursul incinerării și numai o parte depuse aici, că numai o parte din obiectele de fier au trecut prin foc, ca și în cazul monedei și a două obiecte din sticlă. Prima jumătate a secolului II. de H. Alex. Vulpe, Eug. Popescu 1976, p. 217 — 226; D. Nicolaescu-Ploșor 1976, p. 227 — 230.

C. **DACH LIBERI**. I. **NECROPOLILE**. b) **Ofrande incinerate**. 1. **VĂLENI** — com. Botești (jud. Neamț). În marea necropolă de aici (606 morminte, 484 de incinerări și 122 de înhumări) doar în 8 morminte (6 de incinerări și 2 de înhumări): de fapt în M 565 nu s-au găsit oseminte umane) s-au identificat ofrande animale (circa 1,5%). Ofrandele de animale, toate ne-arse, probabil constau în bucăți de carne, îndeosebi, de vite. Apreciem că e posibil ca uneori să se fi depus numai ofrande simbolice, deoarece în trei cazuri s-a găsit doar câte o măsea (M 75, M 131, M 420), iar în altul un dinte (M 565), deci 50% din cazuri. Pentru cele trei cuptoare descoperite aici s-a presupus că au putut fi folosite cu ocazia banchetelor funerare. I. Ioniță, V. Ursachi 1988, p. 87, 98.

2. **MOLDOVENI** — **GĂBĂRA** (jud. Neamț). La mormintele M 207 și M 208 — matur și copil, înhumări —, s-a descoperit la cap câte o cană carpică cu oase de pasăre. Secolele II — III. de H. O. Necrasov, D. Botezatu 1969, p. 203 — 211.

II. **AȘEZĂRI**. a) **Ofrande neincinerate**. 1. **BRĂEȘTI** (jud. Botoșani). În așezare, într-o groapă tronconică (Diam. = 2,30 m × 1,90 m; A = 1,70 m), la adâncimea de 1,60 m în jumătatea sudică, s-a dezvelit scheletul unui câine, depus întreg și în ordine anatomică, peste un strat de cărbune, gros de 0,10 m, cioburi și câteva oase de la alte animale. Lângă schelet erau oscioare de la un alt animal, iar peste schelet era un strat de pământ galben, iar pe mijlocul gropii cenușă și cărbune. Fragmentele ceramice provin de la două borcane, un vas de provizii, o strachină, o amforă carpică și de la două amfore alburii romane. Secolul III d.H. Informații L. Dascălu. 2. **BUCUREȘTI** „MILITARI” — „Câmpul lui Boja”: a) În 1961, în două gropi separate, dar apropiate, erau două schelete întregi de câini așezate pe stânga cu capul în aceeași direcție; b) În 1985, în Gr. 12, puternic arsă, era un schelet de câine, fără cap, orientat est-vest, iar în Gr. 13 un schelet complet de câine bătrân, cu capul spre nord; ambele erau așezate pe stânga. Secolele II — III d. H. M. Șt. Udrescu, M. E. Rebreanu 1986, p. 198 — 203; săpături Gh. Cazimir și M. Tureu.

3. **BUCUREȘTI** — „TEI”. Într-o groapă s-a găsit un schelet de câine. Secolele II — III d. H. D. V. Rosetti 1958, p. 29 — 30, pl. 27/1.

4. **CICIR** (jud. Arad). În apropierea unei locuințe, într-o groapă cu fundul și pereții arși, s-a depus un vițel întreg. Secolele II — III. I. H. Crișan 1986, p. 419.

5. **LIEȘTI-TECUCI** (jud. Galați). Fortuit, într-o groapă, s-a găsit un schelet complet de câine, împreună cu două vase întregibile și o monedă de la Antoninus Pius. Secolul II. Gh. Bichir 1973, p. 141, nota 374.

6. **MĂTĂȘARU** (jud. Dâmbovița). În gropi separate s-au depus: a) În Gr. B (Diam. = 1,50 × 1,10 m; A = 1,05 m) un câine întreg de circa 3 — 4 ani, culcat pe stânga, capul spre est; la spatele lui se aflau trei vase sparte, iar în umplutura gropii s-au identificat oase de oaie, capră și fragmente de la patru vase modelate cu roata (fig. 4/1). b) Pe fundul Gr. 20 (Diam. = 1 m; A = 0,80 m) un cap de cal, cu botul orientat spre sud-est, iar sub el erau oase de ovicaprină (maxilar, omoplat, coastă) de la același individ: după ce totul a fost acoperit cu un strat de pământ curat deasupra s-a spart un vas, mare modelat cu roata iar în umplutura gropii s-au mai găsit pe lângă cărbune, cenușă și fragmente de vatră, 13 oase de ovicaprină — coaste și vertebre — de la același individ și fragmente ceramice. Secolul III d. H. Gh. Bichir 1984, p. 83 — 89, fig. 3.

7. **POIANA-DULCEȘTI** „Vârnița” (jud. Bacău). Printre bordeiele, fără a se putea sesiza vreo grupare s-au descoperit: 3 iepuri, în trei gropi (Gr. A2, Gr. A5, Gr. A8) și 7 câini în șase gropi (Gr. A1, A3, A4, A6, A7, A9), toate scheletele fiind întregi și în ordine anatomică (fig. 4/2 — 4,6). Cadavrele animalelor au fost depuse pe fundul gropilor sau imediat mai sus, așezate pe stânga sau dreapta cu orientări diverse. Uneori fundul și pereții gropilor au fost arși, fenomen neîntâlnit la gropile fără animale. În general, animalele au fost depuse pe sau între straturi de cenușă sau pământ fără inventar; numai deasupra, în majoritatea cazurilor, umplutura avea aspect menajer: fragmente ceramice și de vatră, cenușă, cărbune și oase de animale. Câteodată, în special în zona capului, animalele au fost acoperite cu fragmente de vase, iar în jur găsiindu-se oase de bovine sau ovine și pietre. Uneori, în gropi, pe fund, la nivelul scheletului sau deasupra lui s-au depus vase, întregi, altele erau sparte și puse la diverse adâncimi în groapă, pe când în alte cazuri s-au găsit numai părți de vase, de preferință funduri. Nu s-au observat deosebiri în ceea ce privește modul de înhumare între canine și iepuride. Secolele II — III. Gh. Bichir 1973, p. 137 — 139, pl. 159 — 160, fig. 22.

8. **STOLNICENI-RĂMNICU VĂLCEA** (jud. Vâlcea). Groapa A (Diam. = 1,15 m; A = 0,80 m; de formă cilindrică, pe fundul căreia s-a descoperit un schelet de câine culcat pe stânga, cu capul la est și privirea spre sud; la 0,15 m în fața craniului, era un maxilar de ovicaprină, iar apoi o ceașcă dăciă spartă). Peste aceste vestigii s-a depus un strat de loess gros de 0,04 — 0,05 m, apoi pământ obișnuit de umplutură (fig. 6/1). Groapa B (Diam. = 1,25 m; A = 1,30 m), de formă cilindrică, pe fundul căreia era un alt schelet de câine, culcat pe dreapta, cu capul spre est, peste un strat de cenușă, gros de 0,03 m. La 0,15 m nord de schelet s-au găsit două vase dacice

lucrate cu mâna, aproape întregi, iar la 0,20 m sud de craniu era un corn de bovidu. Peste aceste vestigii s-a depus iarăși un strat de loess, gros de 0,05 m (fig. 5/2). Groapa C, situată în colțul vestic al termelor, unde, la adâncimea de aproximativ 2 m, într-o cutie de piatră s-a găsit un schelet de câine, culcat pe o piatră, pe dreapta, ușor arcuit, cu capul la est; o altă piatră sub craniu. Animalul a fost depus pe un strat de cenușă, gros de 0,03 — 0,05 m. Anterior depunerii animalului groapa a fost arsă, iar peste vestigiile menționate s-a depus un strat de loess, gros de 0,05—0,07 m, și apoi un corn de bovidu (fig. 5/3). Groapa Y (Diam. = 1,55 m; A = 2 m), de formă cilindrică pe fundul căreia s-a găsit un craniu de bovidu, orientat cu botul spre sud, așezat pe un strat subțire de cenușă (0,03 — 0,04 m), iar apoi groapa a fost umplută cu un strat de loess de 0,22 — 0,24 m, până a fost acoperit capul animalului, peste care s-a așezat un borcan ornamentat cu brâu alveolar crestat. Sfârșitul secolului III — secolul IV. Gh. Bichir 1988, p. 104—107, fig. 11 și 12.

9. *TIMIȘOARA* — „Freidorf”. În fața unui bordei, într-o groapă cu pereții arși, s-a depus un câine întreg, cu capul la vest, de jur-împrejurul lui aflându-se fragmente ceramice, iar deasupra un strat de cenușă și arsură (gros 2—3 cm). Secolele III — IV. Informații D. Benea.

10. *UĐENI* (jud. Teleorman). Pe fundul Gr. 15 (Diam. = 1,30 m; A = 1,10 m), de formă cilindrică, cu fundul și pereții arși, peste un strat de cenușă s-a depus un câine întreg în vârstă de 5—6 ani, culcat pe dreapta, cu capul la vest; animalul a fost acoperit cu fragmentele unui chiup cenușiu modelat la roată, iar în umplutura gropii erau două fragmente de la un vas de bronz. Sfârșitul secolului III — începutul secolului IV. Gh. Bichir 1984, p. 83.

11. *ZALĂU* (jud. Sălaj). a) Spre fundul unei gropi rotunde (adâncă de aproape 3 m), parțial suprapusă de o locuință de suprafață, s-au depus 3 animale de talie mică; b) În colțul opus al aceleiași locuințe, pe fundul unei gropi rotunde, la

aproximativ 0,80 m adâncime, s-a găsit scheletul unui purcel, întreg și în ordine anatomică; lângă el era o cutie; umplutura ambelor gropi n-a avut nici un fel de inventar. Secolele III — IV. Informații A. Matei.

D. DACO-ROMÂNII. I. *NECROPOLIF*. b) *Ofrande incinerate*.

1. *ENISALA* (jud. Tulcea). În urma mormântului M21 și în gropile mormintelor M8, 9, 10, toate de incinerare, s-au găsit câteva oase de animale. Secolele I— II. M. Babeș, 1971, p. 26.

2. *LOCUSTENI* (jud. Dolj). Din 290 de morminte (215 incinerare, 75 înhumație), doar în 4 morminte de incinerare M 52, M 81, M 91, M 99 și două de înhumație s-au găsit oase de animale: în două cazuri de pasăre, unul de bovină și trei specii neprecizate. Gh. Popilian 1980, p. 13—63.

3. *SOPORU DE CÂMPIE* (jud. Cluj). Doar în 6 morminte de copil și matur (M 7, M 28, M 38, M 91, M 104, M 163), toate de incinerare, s-au găsit ofrande animale; într-un caz (M 38) osul era nears. Secolele II— III. D. Protașe 1976, p. 78.

II. *COMPLEXE ÎN AȘEZĂRI*. a) *Ofrande neincinerate*,

1. *TELITA* (jud. Tulcea). În interiorul unei ferme romane, la 2,50 m de un cuptor de ars ceramică, la baza unei gropi tronconice (Diam. = 1,68 m; d = 0,80 m; A = 1 m) se afla un schelet întreg de câine. Deasupra lui în patru straturi succesive, izolate între ele cu pământ și resturi tegulare se aflau circa 200 de proiectile din care 145 erau întregi. În marginea de est a acestei gropi, se afla o altă groapă ovală, cu pereții drepi și arși, adâncă de 0,86 m, la baza căreia se afla un schelet uman incomplet, cu părțile rămase în conexiuni neanatomice. Umplutura gropii n-avea nici un fel de inventar. Groapa cu ofrandă animală se datează în secolul IV, pe când cea cu schelet uman, care o întretăia pe prima, este considerată de V. H. Baumann posterioară acesteia. Secolul V. V. H. Baumann 1983, p. 128, fig. 52, pl. 30/5.

BIBLIOGRAFIA

- ALLAIN, J., FAUDET, I., DUPOUX, J. 1987 — 1988, *Puits et fosses de la Fontaine de Mersans à Argentomagus*, în *Gallia*, 45, p. 105 — 114.
- ALEXANDRESCU, A. D. 1983, *Tombes de chevaux et pieces du harnais dans la necropole gète de Zimnicea*, în *Dacia*, N.S., 27, 1 — 2, p. 67 — 78.
- ALEXANDRESCU, P. 1966, în *Histria*, vol. II, București, p. 133 — 294.
- Idem, 1974, *Un art thraco-gète?*, în *Dacia*, N. S., 18, p. 273 — 281.
- Idem, *Mormintele tumulare de la Histria*, comunicare, la Institutul de Arheologie, 13 — 14 iunie 1988.
- BABEȘ, M. 1971, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIVA*, 1, p. 19 — 45.
- Idem 1977, *Statuetele geto-dacice de la Cirlomanesti (jud. Buzău)*, în *SCIVA*, 28, 3, p. 319 — 352.
- BAUMANN, V. H. 1983, *Ferma romană din Dobrogea, Tulcea*.
- BEHRENS, N. 1964, *Die neolithisch — frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt*, p. 7 — 127.
- BERCIU, D. 1969, *Arta traco-gelică*, București.
- BICHIR, Gh. 1973, *Cultura carpică*, București.
- Idem, 1977, *Les Sarmates au Bas-Danube, Dacia*, N. S., 21, p. 167 — 197.
- Idem, 1982, *Manifestări de caracter magic și de cult la geto-dacii din Muntenia în secolele II—IV e. n.*, *Thraco-Dacia*, 3, p. 153 — 159.
- Idem, 1984, *Geto-dacii din Muntenia*, București.
- Idem, 1988, *Continuitatea în Dacia după retragerea romană. Așezarea din secolele III — IV de la Stolniceni — Rimnicu Vilecu (Buzău romană)*, în *Thraco-Dacia*, 9, 1 — 2, p. 101 — 117.
- BLAGA, L. 1943, *Getica, Sacculum*, 1, p. 3 — 24.
- BOLOMEY, A. 1976, *Inventory of the Animal Bones from an Early Iron Age Grave*, în *Thraco-Dacia*, 1, p. 87.
- BOTEZATU, D. 1981, *Studiu antropologic al osemintelor din necropola de incinerare de la Canlia*, în *Pontica*, 14 p. 123 — 131.
- BURDA, S. 1979, *Tezaur de aur din România*, București.
- BURKERT, W. 1987, *Offerings in Perspective: Surrender, Distribution, Exchange, Gifts to the Gods*, p. 43 — 50.
- COMȘA, E. 1972, *Contribuție la riturile funerare din sec. II — I. i. e. n. din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea)*, în *Apulum*, 10, p. 65 — 77.
- CONOVICI, N. 1987, *Un ryton ceramic descoperit la Piscu Crăsani*, în *Thraco-Dacia*, 8, 1 — 2, p. 92 — 99.
- CRÎȘAN, I. H. 1980, *Necropola dacică de la Cugir (Jud. Alba)*, *Apulum*, 18, p. 81 — 87.
- Idem, 1986, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București.
- DJUCNIC, M., IOVANOVIĆ, B. 1966, *Illyriam Princely Necropolis at Ateniča, Cacak*, p. 4 și 22, pl. 6/14 și pl. 14.
- EGARDT, B. 1962, *Haslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar*, în *Nordiska Museets Handlingar*, 57, Lund.
- ELIADE, M. 1980, *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București.
- Idem, 1981 — vol. I, 1986 — vol. II, 1987 — vol. III, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București.
- FERENCZI, G., FERENCZI, ȘT. 1964, *Săpăturile de salvare de la Doboșeni*, în *ActaMN*, 1, p. 39 — 66.
- FRAZER, J. G. 1980, *Creanga de aur*, vol. I — V, București.
- GLODARIU, I. 1981, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București.
- GLODARIU, I., NÄGLER, TH., RILL, M., IAROSLAVSCHI, E. 1983, *Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1987 la Șura Mică, Jud. Sibiu*, în *Materiale*, 15, p. 149 — 154.

- IIAAS, N., MAXIMILIAN, G., NICOLAESCU-PLOPȘOR, D. 1957, *Date de expertiză antropologică asupra oaselor incinerate din două urne de la Cernavodă*, în *Materiale*, 4, p. 309 — 313.
- IIAGBERG, U. E. 1987, *The Scandinavian Volive Deposits of the Weapons and Jewelry in the Romanian Age an Migration Period*, în *Gifts to the Gods*, Uppsala, p. 77 — 81.
- Idem, 1967, *Skedemosse*, 2, Stockholm.
- IIAIMOVICI, S., BELENIUC, G. 1983, *Un exemplar de bos taurus acornul găsit în turbăria de la Lozna, în stratul de epocă dacică*, în *Hicrasus*, 5, p. 2C5 — 208.
- IIAIMOVICI, S. 1983, *Caracteristiques de chevaux des gèles découverts dans la nécropole de Zimnicea, Dacia, N. S.*, 27, 1983, 1 — 2, p. 70 — 107.
- Idem, 1983 — 1984, *Studiul materialului osteologic descoperit în stațiunea dacică (sec. I — II c. n.) de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercet. Ist.*, 14 — 15, p. 137 — 143.
- Idem, 1984, *Observations sur les chevaux enterrés rituellement dans l'établissement de Călnu*, în *Thraco-Dacia*, 5, p. 145 — 149.
- Idem, 1985, *Un cranii de berbec cu policherie din așezarea dacică de la Răcăuțiu*, în *ArhMold*, 10, 1985, p. 97 — 98.
- Idem, 1986, *Studiul resturilor de faună descoperite în așezarea dacică (sec. III — II i. c. n.) de la Lunca Ciurei*, în *Thraco-Dacia*, 7, 1986, p. 134 — 139.
- Idem, 1987, *Creșterea animalelor la geto-dacii (sec. IV i. c. n. — sec. I c. n.) din Moldova și Muntenia*, în *Thraco-Dacia*, 8, 1 — 2, p. 144 — 153.
- IIARȚUCHE, N. 1985, *Mormintul princiar traco-getic de la Găvani, Județul Brăila*, în *Istros*, 5, p. 25 — 70.
- HERODOT 1964, *Istoriei*, vol. 11, București.
- IONIȚĂ, I. 1962, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în *Materice*, 8, p. 733 — 740.
- IONIȚĂ, I., URSACHI, V. 1988, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi, Iași*.
- IRIMIA, M. 1976, în *Pontica*, 9, p. 38 — 45.
- Idem, 1984, *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV — II i. c. n.) și problema apartenenței lor etnice*, în *Thraco-Dacia*, 5, 1 — 2, p. 64 — 83.
- KARAGEORGHIIS, V. 1963, *Excavations in the Necropolis of Salamina I (Salamis, vol. 111)*, Nicesia, 1967 (apud P. Alexandrescu, în *SI*, 12, 1970, p. 156 — 160), *ECII*, 87, 1, p. 285 — 380.
- MICOPF, V. 1954, *Le tombeau antique près de Kazanlak*, Sofia.
- MIHĂILESCU-BIRLIBA, V. 1980, *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemșior (Comm. de Vinători, dép. de Neamț)*, în *Dacia, N. S.*, 24, p. 181 — 207.
- MIRIȚOIU, N., UDRESCU, M. Șt. 1980, *Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Braniște-Nemșior (dép. de Neamț)*, în *Dacia, N. S.*, 24, p. 209 — 220.
- MOSCALU, E. 1976, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gent. Vedeu, Kr. Teleorman)*, în *Thraco-Dacia*, 1, p. 77 — 86.
- Idem, 1981, *Quelques aspects du „probleme scythe” dans l'aire thrace septentrionale*, în *Thraco-Dacia*, 2, p. 23 — 36.
- Idem, 1986, *Mormintul princiar getic de la Perelu*, în *Thraco-Dacia*, 7, p. 59 — 70.
- MOZOLEVSKI, B. M. 1979, *Tovsta Moghila*, Kiev.
- NECRASOV, O., BOTEZATU, D. 1969, în *Carpica*, 2, p. 203 — 211.
- NÉMETI, I. 1988, *Necropola Latène de la Pișcolț, jud. Satu Mare, I*, în *Thraco-Dacia*, 9, 1 — 2, p. 49 — 73.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, D. 1961, în V. DUMITRESCU, *Necropola de incinerate de la Cirna*, București, p. 373.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, D. 1974, *Studiul antropologic al osemintelor incinerate din necropolele geto-dacice de la Bugac*, în *Pontica*, 7, p. 27 — 38.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, D., WOLSKI, W. 1975, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, D. 1976, *Considérations anthropologiques sur l'ensemble rituel géto-dace de Conțești-Argeș*, în *Thraco-Dacia*, 1, p. 227 — 230.
- Idem, 1983, *Darius la Histria. Documente antropologice*, în *Symposia Thracologica*, 1, Craiova, p. 29 — 31.
- PARDUCZ, M. 1952, *AAII*, 1 — 3, p. 156.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., MARIN D., *Le trésor de Băiceni (dép. de Jassy)*, în *Dacia, N. S.*, 19, 1975, p. 105 — 123.
- PIGOTT, S. 1962, în *Antiquity*, 36, p. 110 — 116.
- PLATON 1976, *Euthyphron*, în *Opere*, vol. 2, București, p. 261 — 280.
- POPILIAN, GH. 1980, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova.
- PRIEUR, J. 1988, *Les animaux sacrés dans l'antiquité. Art et religion du monde méditerranées*, Rennes.
- PROTASE, D. 1976, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpic*, București.
- ROMANOVSKAJA, M. 1987, *Așezarea de la Ulmi. Săpăturile din 1960*, în *ArhMold*, 11, p. 207 — 226.
- ROSETTI, D. V. 1969, în *Magazin istoric*, 11, p. 90 — 94.
- SAHAGÛN, FRAY BERNARDINO DE 1989, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie*, București.
- SANDERS, N. K. 1974, în *Thracia*, 3, p. 195 — 198.
- SANIE, S., SANIE, Ș. 1983 — 1984, *Semnificația unui mic complex arheologic din așezarea dacică de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercet. Arh.*, 14 — 15, p. 131 — 136.
- SÎRBU, V. 1983, *Cîmpia Brăilei în secolele V — III i. c. n. Descoperiri arheologice și interpretări istorice*, în *SCIVA*, 34, 1, p. 11 — 41.
- Idem, 1985, *Ritualuri și practici funerare la geto-dacii în secolele II i. c. n. — I c. n.*, în *Istros*, 4, p. 89 — 126.
- Idem, 1986, *Rituels et pratiques funéraires des Gèto-Daces II^e siècle — I^e siècle de n. è.*, în *Dacia, N. S.*, 30, 1 — 2, p. 91 — 108.
- Idem, 1987, *Credințe magico-religioase ale geto-dacilor reflectate în descoperirile arheologice*, în *SCIVA*, 38, 4, p. 303 — 322.
- Idem, 1987, *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului*, în *Istros*, 5, p. 91 — 157.
- Idem, 1987, *Cultul apelor, al izvoarelor și fîntinilor reflectat în unele descoperiri arheologice (sec. II i. c. n. — III c. n.)*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3 — 4, p. 73 — 76.
- SÎRBU, V., CIOCEA, E., DAMIAN, P. 1991, *Înhumări rituale de animale descoperite în așezările geto-dacice de la Căscioarele, jud. Călărași*, în *Istros*, 6 (sub tipar).
- STJERNQUIST, B. 1987, *Spring-cults in Scandinavian Prehistory*, *Gifts to the Gods*, Uppsala, p. 149 — 157.
- STOICA, C. 1979, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Călnu, jud. Dimbovița*, în *Materiale*, 14, p. 195 — 199.
- Idem, 1984, *Observations sur certaines pratiques rituelles constatées dans l'établissement géto-dace de Călnu (dép. de Dimbovița)*, în *Thraco-Dacia*, 5, 1 — 2, p. 138 — 144.
- STRATEN, F. 1987, *Greek Sacrificial Representations: Livestock Prices and Religions Mentality*, în *Gifts to the Gods*, Uppsala, p. 159 — 170.
- TACITUS 1958, *Despre originea și țara germanilor*, în *Opere*, vol. I, București.
- TEODOR, S. 1975, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Ploștina)*, în *ArhMold*, 8, p. 121 — 201.
- Idem, 1987, *Cercetările arheologice de la Ciurea, jud. Iași*, *ArhMold*, p. 65 — 102.

- TROHANI, G., GEORGESCU, L., UDRESCU, M. 1972, *O descoperire funerară în așezarea geto-dacică de la Chirnogi*, în *SCA*, 9, 2, p. 123 — 127.
- UDRESCU, M. ST. 1985, *Quelques problèmes de zooarchéologie concernant la période géto-dace dans la Plaine Roumaine*, în *Dacia*, N. S., 29, 1 — 2, p. 129 — 132.
- Idem, 1991, *Gropi rituale cu animale descoperite la Căscioarele (jud. Călărași) ; date zooarheologice*, în *Istros*, 6 (sub lipar).
- UDRESCU, M. ST., REBREANU, M. E. 1986, *Considerații zooarheologice în legătură cu mentalitatea unor comunități umane din secolul III e. n.*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași*, p. 199 — 203.
- VASILIEV, V. 1980, *Scifii agățiși pe teritoriul României, Cluj-Napoca*.
- Idem, 1985 — 1986, *Descoperiri arheologice cu semnificație cultică în așezarea din primă epocă a fierului de la Teleac (Jud. Alba)*, în *ActaMN*, 22 — 23, p. 79 — 90.
- VELKOV, I. 1938, în *Izvestija Sofia*, 12, p. 271.
- VENEDIKOV, I., GHERASIMOV, T. 1973, *Trakiiskolo Izkustvo*, Sofia.
- VIGNE, J. — D. 1982, *Les ossements animaux dans les sépultures*, în *La mort dans préhistoire, Histoire et Archéologie*, 66, Fontaine Des-Dijon, p. 78 — 83.
- VULPE A. 1967, *Ferigile*, București.
- Idem, 1986, *Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi-Kultur*, în *Dacia*, N. S., 30, 1 — 2, p. 49 — 90.
- VULPE, A., POPESCU, E. 1976, *Une contribution à l'étude de la religion Gêto-Daces*, în *Thraco-Dacica*, 1, p. 217 — 226.
- VULPE, R. 1957, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, 3, p. 227 — 246.
- Notă. Vrem să aducem și pe această cale mulțumirile noastre pentru informațiile inedite oferite de către cercetătorii: V. H. Baumann, D. Bence, S. Cocîș, Fl. Costea, V. Căpitanu, L. Dascălu, S. Dumitrașcu, V. Lungu, I. Mitrofan, A. Matei, M. Nicu, P. Șadurschi, V. Teodorescu, G. Trohani, M. Șimon, S. Teodor, V. Ursachi, M. Șt. Udrescu.

LISTA LOCALITĂȚILOR DE PE HĂRȚI

- | | |
|-----------------------------|------------------------------------|
| 1. Agighiol | 33. Bordsuani |
| 2. Andolina | 34. Orlea |
| 3. Biharea | 35. Ostrovul Corbului |
| 4. Brad | 36. Peretu |
| 5. Brașov | 37. Poiana |
| 6. București — Militari | 38. Poiana — Dulcești |
| 7. Bucureștii — Noi | 39. Popești |
| 8. București — Tei | 40. Prăjeni |
| 9. Bugeac | 41. Racos |
| 10. Canlia | 42. Răcățiu |
| 11. Căscioarele — „Cătălui” | 43. Slimnic |
| 12. Căttunu | 44. Someșeni |
| 13. Cernavodă | 45. Soporu de Câmpie |
| 14. Cetățeni | 46. Stolniceni |
| 15. Chirnogi | 47. Șura Mică |
| 16. Cicir | 48. Teleac |
| 17. Cucorâni | 49. Telița |
| 18. Cugir | 50. Tigveni |
| 19. Divici | 51. Timișoara |
| 20. Dumbrava | 52. Trifești |
| 21. Enisala | 53. Tulcea |
| 22. Ferigile | 54. Udeni |
| 23. Găvani | 55. Ulpia Traiana |
| 24. Gherăseni | 56. Văleni |
| 25. Moldoveni — Gabăra | 57. Zalău |
| 26. Independența | 58. Zimnicea |
| 27. Liești | 59. Conțești |
| 28. Locusteni | 60. Budureasca |
| 29. Lozna | 61. Brăești |
| 30. Mărgăritești | 62. Căscioarele „Coinca II” |
| 31. Mătăsuru | 63. Căscioarele „Șuvița Hotarului” |
| 32. Meri | |

SACRIFICES RITUELS D'ANIMAUX CHEZ LES THRACO-GÊTO-DACES, LES DACES LIBRES ET LES DACO-ROMAINS (XI^e SIÈCLE AV. J.-CH. — III^e SIÈCLE DE J.-CH.)

RÉSUMÉ

L'étude traite des sacrifices d'animaux de la période comprise entre le XI^e siècle av. J. Ch. et le III^e siècle de J. Ch., phénomène peu connu dans son ensemble et qui peut apporter de nouvelles contributions à la connaissance des croyances magiques, religieuses et mythologiques des Thraco-Gêto-Daces et des Daco-Romains. Dans la première partie de l'étude on présente le catalogue des découvertes, divisé en quatre sections : A — Premier Âge du Fer, B — le Second Âge du Fer (les Gêto — Daces), C — les Daces libres ; D — les Daco-Romains : la seconde partie de l'étude comprend les problèmes qu'impliquent leur aire de répanissement, les contextes archéologique, l'état des squelettes, les espèces d'animaux, l'inventaire, la chronologie, leur origine et leur signification. Toutes les catégories de découvertes archéologiques de cette période ont été prises en considération, découvertes divisées en trois types de contextes : I). Nécropoles et tombes isolées. II). Établissements. III). Complexes en dehors des établissements, tant pour avoir une vision d'ensemble sur le phénomène de sacrifice rituel des animaux, que pour surprendre leurs significations toutes particulières. Il faut préciser que, du point de vue de la valeur,

l'information en est inégale, autant pour ce qui est des contextes archéologiques, que pour l'expertise zooarchéologique ; en plus, le pourcentage réduit des offrandes incinérées dans l'économie de l'étude ne reflète pas, très probablement, une réalité historique, mais plutôt une étape d'expertise du matériel ostéologique.

Bien que le nombre des localités — 63, et d'exemplaires — plus de 250, ne soient pas trop grands pour cette période, leur aire de répanissement comprend presque tout le territoire de la Roumanie, ayant de visibles différenciations zonales sur certaines séquences chronologiques, qui semblent refléter, dans l'ensemble, plutôt un stage de la recherche, qu'une réalité historique. Les contextes archéologiques où ils ont été déposés sont divers : a) dans et parmi les tombes — 108 exemplaires : b) dans les habitations, sous ou près des âtres (13 ex.), c) dans les fosses des établissements (63 ex.) ; d) dans des complexes de culte à inhumations humaines (13 ex.) ; e) dans des fosses isolées en dehors des établissements (8 ex.) ; f) dans des complexes rituels en dehors des établissements (quelques dizaines d'exemplaires). Les animaux non-incinérés ont été déposés, soit au fond des fosses, soit peu au-dessus ; s'il y avait plusieurs exemplaires, on les déposait sur ou entre des couches de cendre, parfois couvertes d'une couche de loess ; s'il y avait des fois où les fosses avaient été antérieurement cuites.

Pour ce qui est des offrandes non-incinérées, la majorité des animaux (68 %) ont été déposés en entier, mais on y remarque des pourcentages différents selon les époques, les contextes archéologiques et les espèces d'animaux : chiens — 92,7 %, chevaux — 46 %, bovins — 60 %, porcins — 62,5 %, ovicaprins — 70 %. Pour les offrandes incinérées, nous avons peu de données sur les parties d'animaux brûlés : à Conjești, par exemple, sur les 3400 fragments d'os, 3360 proviennent des membres, donc à peu près 95 % ; ce qui démontre une sélection évidente des parties du corps. En ensemble, le nombre d'exemplaires non-incinérés est beaucoup plus grand — 150, par rapport à ceux incinérés — 63, mais cet aspect semble refléter plutôt un stage d'expertise et non pas une situation réelle. On a identifié un large éventail d'espèces d'animaux — 10, auquel nous pourrions en ajouter, peut-être d'autres, incluses pour le moment, chez les non-identifiés, et de tailles différentes presque toutes domestiques (pour les animaux sauvages on peut nominaliser seulement quelques chevreuils et des lièvres). Les deux espèces majoritaires — les chevaux et les chiens, qui représentent 40 %, du tout, ne sont pas, généralement, incinérées, les chiens sans exception, et pour les chevaux seulement 9 %. On a découvert des pièces d'harnachement aux chevaux inhumés dans les tombes tumulaires de Agighiol, Căscioarele, Găvani, Zimnicea ou dans le tumulus d'incinération de Cugir, des vases entiers dans les fosses à chiens, chevaux et moutons de Divici, Poiana, Popești, Poiana — Dulcești, Stolniceni, Tulcea et Udeni, une monnaie à Udeni. Particulièrement riche s'avère être l'inventaire d'armes, objets de parure, pièces d'harnachement et monnaie découvert à Conjești.

Comme une observation générale, on peut constater la présence et la persistance des sacrifices d'animaux durant toute la période analysée, ayant certains traits spécifiques en fonction de la séquence chronologique, les contextes archéologiques et les espèces d'animaux. C'est ainsi que, au second âge du fer, il y a le plus grand nombre de découvertes, sur presque tout le territoire de la Roumanie, comprenant 35 localités, 110 animaux provenant de 9 espèces. On connaît déjà que les sacrifices et les offrandes de viande constituent un phénomène largement répandu aux populations antiques, reflétant des mentalités et des pratiques existantes dans certains stades de développement de leur vie spirituelle. Selon l'analyse des données archéologiques que nous possédons, on peut prouver sans contexte le fait que les Thraco-Géto-Daces ont pratiqué des sacrifices d'animaux et ont déposé des offrandes de viande, et les découvertes qui leur sont attribuées à coup sûr, ont des traits spécifiques qui les individualisent par rapport à d'autres populations contemporaines. Il faut encore préciser que, dès le néolithique, ces coutumes ont une longue traditions dans l'espace carpatodanubien-pontique. Évidemment, on ne saurait nier certaines influences des autres peuples sur les Thraco-Géto-Daces, qui se distinguent, éventuellement par la fréquence de certains animaux ou la densité plus élevée des découvertes dans certaines zones et séquences chronologique, mais ces influences n'ont jamais joué le rôle de facteur déterminant. Afin de déceler les significations des sacrifices d'animaux et des offrandes de viande, il faut franchir des difficultés liées, tant à la complexité du phénomène en soi, qu'au stage de la recherche et à l'extrême pauvreté des autres catégories de sources — textes écrits, iconographie, inscriptions etc. Il faut relever le fait que, jusqu'à présent, nous ne connaissons aucune inhumation animale, sinon une probable, dans la Dobroudja Romaine, dans la Dacie Romaine, situation qui pourrait difficilement s'expliquer par l'insuffisance des recherches.

Pour le moment, une autre remarque s'impose : le manque de toute inhumation ou offrande de viande dans les endroits de culte „officiels” (sanctuaires, bâtiments à abside, autels décorés) datant de la période Burebista—Decebal. Nous ne pouvons non plus prendre en considération l'hypothèse selon laquelle les sacrifices d'animaux remplaçaient les sacrifices humains, puisque, pour les Ve siècle av. J. — Ch. — I-er siècle de J. — Ch., il y a des preuves certaines concernant la pratique des deux types de sacrifices. Le sacrifice des animaux est destiné aux dieux, aux héros, aux morts, car honorer ceux-ci représente trois formes principales de religion. Nous considérons que dans le culte des animaux, on peut distinguer les variantes suivantes : 1) l'adoration de l'animal même ; 2) l'animal en tant qu'image du dieu ; 3) l'animal — attribut du dieu ; 4) l'animal — messager ou „véhicule” du dieu ; 5) l'animal en tant qu'offrande de viande offerte au dieu ; 6) l'animal — compagnon du défunt ; 7) l'animal — offrande alimentaire pour les défunts.

Afin de relever les significations et identifier les types de culte chez les Thraco-Géto-Daces, nous avons envisagé cinq éléments principaux : les contextes archéologiques, l'inhumation ou l'incinération, l'état des squelettes, le symbolisme de l'espèce et le pourcentage de leur présence ou leur absence dans l'alimentation profane. Dans les nécropoles et les tombes isolées on a découvert des ossements provenant de 108 animaux, 62 incinérés et 46 non-incinérés, donc plus de 50 %, ce qui met en évidence leur place importante dans le phénomène analysé. Au cadre des nécropoles on pourrait considérer les animaux soit des „compagnons” des défunts, soit une offrande alimentaire. Nous considérons que pour tous les cas où il s'agit de parties d'animaux il ne peut s'agir que d'offrande alimentaire, comme d'ailleurs, dans la grande majorité des cas où on dépose des animaux en entier — à l'exception des chevaux et des chiens — puisque ce sont presque en totalité des animaux domestiques employés couramment dans l'alimentation. En ce qui concerne les chevaux et les chiens inhumés en entier, si nous prenons en considérations d'une part, leurs attributs de psychopompe et, d'autre part, l'affectivité de l'homme envers ces animaux, auxiliaires du guerrier et du chasseur, ils peuvent être appréciés aussi en tant que compagnons du défunt dans le monde de l'au-delà.

Les traits principaux des découvertes d'animaux sacrifiés et déposés dans les établissements sont les suivants : a) 13 exemplaires proviennent des habitations et 63 des fosses ; b) grande variété d'espèces — 9 ; c) presque toutes sont non-incinérées (deux exceptions, qui ne sont pas sûres) ; d) 70 % des exemplaires non-incinérés sont déposés en entier ; e) 68 de 76 animaux sont des espèces domestiques ; f) le chien représente 45 % du total des animaux. Il est possible que les animaux déposés dans les habitations indiquent des „sacrifices de fondation”, d'autres peuvent représenter des offrandes alimentaires (pour les défunts déposés dans les établissements), dans d'autres cas il peut s'agir de l'affectivité de l'homme envers le chien comme garde du foyer et encore d'autres significations difficiles à préciser. Pour ce qui est des découvertes en dehors des établissements, d'une importance toute particulière s'avère être celle de Conjești — probablement une offrande collective — des dizaines d'animaux sacrifiés provenant de 6 — 7 espèces, un riche inventaire d'armes et d'objets de parure, des indices certains de „banquet” en l'honneur d'une divinité importante, impliquant, selon nous, un probable culte de l'eau des sources.

L'analyse des différentes catégories de sources concernant les sacrifices d'animaux chez les Thraco-Géto-Daces et les Daco — Romains nous a mené aux constatations suivantes : nous ne disposons pas de preuves certaines qui puissent indiquer un culte de l'animal même, car les découvertes de chevaux à Budureasca et Gherăseni (têtes de chevaux disposées en cercle) — susceptibles d'une telle interprétation — semblent être plutôt des sacrifices pour une divinité solaire ; encore est-il difficile

découvrir si — et en quelle mesure — certains animaux ont pu devenir sacrés — donc des représentations, totales ou partielles, de certaines divinités, ou bien l'animal préféré ou celui consacré au dieu; elle est certaine, l'existence des sacrifices d'animaux à l'occasion des funérailles des défunts — confirmés aussi par les sources écrites — auquel cas, une partie de l'animal pouvait être consommée par les participants à la cérémonie funéraire, et une autre partie, déposée aux côtés des défunts, ainsi que le sacrifice d'autre animaux en tant que „compagnons” du défunt (par ex. les chevaux et les chiens); l'existence des cérémonies aux sacrifices d'animaux, permanentes ou occasionnelles, avec des offrandes en l'honneur d'une divinité — offerte par toute une communauté, est le mieux illustrée par la découverte de Coțești (dép. d'Argeș). Il se peut que l'analyse d'un corpus plus étendu d'ovicapris sacrifiés puisse saisir les cérémonies célébrées à des dates fixes; sont probables les sacrifices d'animaux en vue d'assurer la reproduction et l'accroissement du cheptel, ensuite l'exorcisme, l'éloignement des esprits malins en dehors des communautés humaines, ainsi que ceux à sens expiatoire pour le cas de fléaux, famine, sécheresse, etc. (les inhumations d'animaux entiers ou seulement de têtes dans les établissements ou à leurs confins) à cause des pouvoirs magiques qu'on leur attribuait; l'existence de certains „sacrifices de fondation” aux habitations (Căscioarele, Căluțu, Chirnoși, Cucorâni, Racos, Someșeni și Zalău); on peut admettre également l'inhumation de certains animaux à la suite de la mort naturelle — surtout le chien, l'acte étant déterminé par l'affection que l'homme lui porte. Ainsi, quoique nous soyons au commencement dans l'étude de ce phénomène, nous pouvons tout de même constater la polyvalence des significations qu'ont les sacrifices rituels d'animaux dans le territoire des Thraco-Géto-Daces et des Daco-Romains et nous espérons que les recherches à venir apporteront de nouvelles données d'ordre général et particulier.

Traduit par ȘIRBU LIVIA

ANNEXES

Annexe 1. Tableau synoptique des sacrifices d'animaux découverts dans des nécropoles et des tombes isolées.

Annexe 2. Tableau synoptique des sacrifices d'animaux découverts dans les établissements.

Annexe 3. Tableau synoptique des sacrifices d'animaux découverts dans des complexes de culte et des fosses isolées en dehors des établissements.

LISTÉ DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Carte du répanissement des découvertes avec des sacrifices d'animaux par espèces et séquences archéologiques: H = Hallstatt; L = La Tène; DL = les Daces libres; DR = les Daco-Romains; I = *Canis familiaris*: A₁ = H; A₂ = L; A₃ = DL; A₄ = DR; II = *Equus caballus*: B₁ = H; B₂ = L; B₃ = DL; B₄ = DR; III = *Bos taurus*: C₁ = H; C₂ = L; C₃ = DL; C₄ = DR; IV = *Ovis ories*; *Capra hircus*, D₁ = H; D₂ = L; D₃ = DL; D₄ = DR; V = *Sus scrofa sus*: E₁ = H; E₂ = L; E₃ = DL; E₄ = DR; VI = *Aves*: F₁ = H; F₂ = DL; F₃ = DL; F₄ = DR; VII = *Non identifiées*: G₁ = H; G₂ = L; G₃ = DL; G₄ = DR; VIII = *Lepus europaeus*: H₁ = H; H₂ = L; H₃ = DL; H₄ = DR.

Fig. 2. Carte de répanissement des découvertes avec des sacrifices d'animaux par types de complexes archéologiques et par séquences chronologiques: A₁ = H; A₂ = L; A₃ = DL; A₄ = DR; B₁ = H; B₂ = L; B₃ = DL; B₄ = DR; C₁ = H; C₂ = L; C₃ = DL; C₄ = DR.

Fig. 3. Inhumations de chevaux: 1 — 12, Zimnicea (d'après A. D. Alexandrescu).

Fig. 4. Inhumations de chiens: 1, Mătăsaru; 2 — 5, Poiana — Dulcești (d'après Gh. Bichir).

Fig. 5. Inhumations de chiens: 1 — 3, Stolniceni (d'après Gh. Bichir); 4 — 5, Cucorâni (d'après S. Teodor).

Fig. 6. Inhumations de chien (1, 5) et de lièvres (2 — 4) — Poiana — Dulcești (d'après Gh. Bichir).

Fig. 7. Inhumations de têtes de chevaux à Budureasca (d'après V. Teodororescu).

Fig. 8. Inhumation de chien à Căscioarele — „Șuvița Hotarului” (dessin).

Fig. 9. Inhumations de cochon (1 — 2) et cheval (3) à Căscioarele — „Șuvița Hotarului” et „Coinca II”: 4, légende des figures: a) champ labouré; b) terre cendrée; c) terre marron; d) terre gris — jaunâtre; e) lœss; f) terre jaunâtre; g) remplissage de la fosse; h) terre marron — cendrée; i) paroi en terre cuite; j) âtre; k) charbon; l) cendre; m) fragments d'âtre; n) meule; o) os de cochons; p) omoplate de mouton; r) vertèbre de chien; s) cailloux; t) silex; u) tesson dacique; v) bocal dacique; x) tasse dacique; z) corne de bovidé; a') sol végétal; b') couche II^e — III^e siècles; c') demeure du Second Âge du Fer; d') couche et osse du Second Âge du Fer; e') squelettes de chiens; f') cendre; g') sol jaune.

Fig. 10. Inhumations de cheval, chien et cochon à Căscioarele — „Coinca II et „Șuvița Hotarului” (photo).

Fig. 11. 1 — 2, inhumations de chiens à Ostrovul Cerbului.